

VALSTYBINIO-MONOPOLISTINIO KAPITALIZMO LIETUVOJE KLAUSIMU

V. PAULIUKONIS

TSKP Programoje nurodoma, kad imperializmo stadijoje plačiai išsivysto valstybinis-monopolistinis kapitalizmas, kuris „sujungia monopolijų jėgą su valstybės jėga į vieningą mechanizmą, siekdamas praturtinti monopolijas, nuslopinti darbininkų judėjimą ir nacionalinio išsivadavimo kovą, išgelbėti kapitalistinę santvarką, sukurstyti agresyvius karus.“¹ Monopolistinio kapitalizmo peraugimas į valstybinį-monopolistinį kapitalizmą yra tiesioginė imperializmo prieštaravimų aštrėjimo išdava, kapitalistinės santvarkos puvimo ir parazitizmo didėjimo rodiklis.

Lietuviškajai buržuazijai su Vakarų imperialistų pagalba užgniaužus 1918—1919 metų proletarinę revoliuciją, Lietuva laikinai liko pasaulinės kapitalistinio ūkio sistemos dalimi, ir jos ekonomika vystėsi pagal dėsninčius, būdingus kapitalizmo bendrosios krizės laikotarpiui. Imperializmo epochai būdingų kapitalizmo prieštaravimų aštrėjimas, gilūs Lietuvos ūkio sukrėtimai ekonominės krizės metais sąlygojo ir spartino Lietuvoje monopolistinio kapitalo stiprėjimą, jo laipsnišką vartimą valstybiniu-monopolistiniu kapitalizmu. Kita vertus, šį procesą savo ekonomine politika skatino fašistinė Lietuvos vyriausybė, kuri, kaip pažymėjo 1938 metų sausio mėnesį LKP CK Plenumas, vykdė labiausiai reakcinių, labiausiai šovinistinių ir labiausiai grobuoniškų stambiojo kapitalo elementų diktatūrą². Buržuazinėje Lietuvoje valstybinio-monopolistinio kapitalizmo formos buvo: valstybinio kapitalo dalyvavimas ekonomikoje ir monopolijų rėmimas išdo lėšomis, svarbiausių ekonomikos šakų pajungimas valstybinei valdžiai, valstybinis ekonomikos reguliavimas.

Buržuazinėje Lietuvoje, kaip ir kitose šalyse, valstybinio-monopolistinio kapitalizmo atsiradimo pagrindas buvo palyginti aukštas gamybos monopolizavimo laipsnis, lemiamas monopolijų vaidmuo šalies ekonomikoje ir politikoje.

Privatinio kapitalo monopolijos ir finansinis kapitalas

Buržuazinė Lietuva savo pramonės ir žemės ūkio išsivystymo lygiu priklausė silpnai išsivysčiusių šalių grupei, tačiau monopolijų įsigalėjimo atžvilgiu ji nedaug buvo atsilikusi nuo priešakinių kapitalistinių valstybių. Kapitalistines monopolijas buržuazinėje Lietuvoje pagimdė gamybos ir kapitalo koncentracijos augimas, kuris sustiprėjo po 1926 metų fa-

¹ TSKP XXII suvažiavimo medžiaga, Vilnius, 1962, p. 295.

² „Tiesa“, 1938.II.25.

šistinio perversmo ir ypač prasidėjus 1929—1933 metų pasaulinei ekonominei krizei, kuri visu smarkumu apėmė Lietuvos ūkį ir iš esmės niokojo jį iki buržuazinės santvarkos žlugimo. „... Krizės, — rašė V. Leninas, — visokių rūšių, dažniausiai ekonominės, bet ne vien tik ekonominės — savo ruožtu milžiniškai sustiprina tendenciją į koncentraciją ir į monopoliją.“³

Lietuvos statistikos metraščio duomenimis, 1930 metais Lietuvoje pramonės įmonės, kuriose dirbo po 50 ir daugiau asmenų, sudarė 7,5% viso įmonių skaičiaus. 1938 metais tokios įmonės sudarė 10,5% bendro įmonių skaičiaus. Gamybos koncentracijos augimas ypač ryškus, analizuojant pramonę darbininkų bei tarnautojų skaičiaus atžvilgiu. Pramonės įmonėse, turėjusiose po 50 ir daugiau darbininkų, 1930 metais dirbo 11 152 asmenys, arba 47,2% visų pramonėje dirbusių asmenų. 1938 metų pabaigoje tokiose įmonėse dirbo jau 24 802 žmonės, arba 65% visų pramonės darbininkų ir tarnautojų. Vadinasi, bendras darbininkų ir tarnautojų skaičius šiose įmonėse padidėjo 2,2 karto. Tuo tarpu įmonėse, kuriose dirbo vidutiniškai iki 50 asmenų, bendras darbininkų ir tarnautojų skaičius 1930—1938 metų laikotarpiu išaugo nuo 12 245 iki 14 425, t. y. padidėjo vos 18%.⁴

Gamybos koncentracijos augimas dar ryškesnis atskirose svarbiausiose pramonės šakose (žr. 1 lentelę).

1 lentelė

Svarbiausių pramonės šakų gamybos koncentracija buržuazinėje Lietuvoje⁵

Pramonės šakos	Įmonės, turėjusios daugiau kaip po 50 asmenų personalą			
	Įmonių skaičiaus %		Personalo skaičiaus %	
	1930 m.	1938 m.	1930 m.	1938 m.
Metalo ir mašinų	9,0	10,0	50,9	63,4
Chemijos	9,5	11,8	42,6	69,9
Medžio	7,2	9,2	41,2	50,8
Popieriaus ir poligrafijos	12,9	11,4	61,0	67,8
Odų ir kailių	13,0	14,3	74,0	76,5
Tekstilės	16,1	34,5	76,3	92,2
Maisto ir skoninė	6,8	6,9	38,8	57,0
Visoje pramonėje	7,5	10,5	47,2	65,0

Kaip matome, ketvirtame dešimtmetyje pagrindinėse pramonės šakose stambios įmonės užėmė vyraujančią padėtį. Gamybos koncentracija ir ekonominė krizė sukėlė spartų monopolistinių susivienijimų kūrimąsi.

Be to, monopolijų kūrimąsi Lietuvoje skatino ir specifinės ekonominio vystymosi aplinkybės. Krašte įsitvirtinusi buržuazinė santvarka nesudarė palankių sąlygų pramonei vystytis. Tokios pramonės šakos, kaip metalo ir mašinų, odos, degtukų ir kt., Lietuvai esant carinės Rusijos sudėtyje, buvo pasiekusios palyginti aukštą išsivystymo laipsnį. „Nepriklausomo“ gyvenimo metais šios šakos, netekusios plačių Rusijos rinkų ir nepajėgdamos konkuruoti su pranašesne Vakarų Europos pramone, nustumu. Užsienio rinkos susiaurėjimas bei mažas vidaus rinkos imlumas dėl liaudies masių nuskurdimo ir lėto gamybos vystymosi aštrino konkurencinę kovą ir pagreitino kapitalo centralizaciją bei monopolijų atsiradimą tose buržuazinės Lietuvos pramonės šakose, kurios bazavosi vidaus rinka. Šiose šakose mo-

³ V. I. Leninas, Raštai, t. 22, Vilnius, 1953, p. 196.

⁴ Lietuvos statistikos metraštis (toliau — LSM) 1929—1930, Kaunas, 1931, p. 241; LSM 1938, Kaunas, [1939], p. 177.

⁵ LSM 1929—1930, Kaunas, 1931, p. 237—241; LSM 1938, Kaunas, [1939], p. 175—177.

nopolijų kūrimosi tendencija pasireiškė jau kapitalizmo laikinos stabilizacijos laikotarpiu ir ypač sustiprėjo ekonominės krizės metais.

Nušviesti monopolijų kūrimąsi ir jų veiklą buržuazinėje Lietuvoje yra palyginti sunku. Buržuazinės Lietuvos įstatymai nereikalavo registruoti monopolistinių susivienijimų sutarčių ir nereguliavo jų veiklos. Todėl apie monopolijų veiklą tenka spręsti daugiausia iš negausių duomenų, patekusių į buržuazinę spaudą.

1922 metų pabaigoje susiorganizavo „Lietuvos spirito varyklų pramonininkų sąjunga“, į kurią įėjo 30 spirito bravorų iš tuo metu veikusių 34. 1924 metais įsikūrė sindikatas „Lietuvos alaus bravorų sąjunga“. 1937 metais jis jungė 12 iš 17 buvusių Lietuvoje alaus bravorų. Nustojusiems dirbti alaus bravorams sindikatas pagal sutartį mokėjo kompensaciją⁶.

Laikinos kapitalizmo stabilizacijos laikotarpiu (1923—1929 m.) buržuazinėje Lietuvoje monopolijos pradėjo formotis ir kitose pramonės šakose (metalo apdirbimo, odos, tabako, degtukų ir kt.), tačiau jos tada buvo dar netvirtos, konkurencinė kova jas išardydavo.

Ekonominė krizė, kuri Lietuvos ūkį apėmė 1930 metais, skaudžiai palietė visas ūkio šakas. Daug įmonių subankrutavo. 1930 metais įvyko 52 stambūs bankrotai, 1931 metais per pirmuosius 8 mėnesius bankrotų skaičius išaugo iki 97. Subankrutavusių įmonių įsiskolinimas siekė 19,5 mln. litų⁷. Prasidėjus ekonominei krizei, daugelis pramonės įmonių susiaurino arba visai nutraukė gamybą.

Ekonominė krizė smarkiai paspartino gamybos koncentraciją ir centralizaciją. Kapitalistai, siekdami išsaugoti savo pelnus, jungėsi į monopolistinius susivienijimus, kurie, Lietuvos fašistinės vyriausybės remiami ir globojami, dar labiau didino darbininkų ir darbo valstiečių išnaudojimą.

1926—1929 metais veikė metalo įmonių kartelis. 1930 metais jis centralizavosi, persiorganizavo į sindikatą ir pasivadino „Vinių ir vielos pardavinėjimo kontora“. Sindikatas apėmė didesniąsias Kauno, Klaipėdos ir Šiaulių metalo apdirbimo įmones. Lemiamas vaidmuo sindikate priklausė „Geležies importerių sąjungai“, kuri jungė stambiausius metalo pramonės fabrikantus.

1930 metais atnaujino savo veiklą tabako gaminių sindikatas, pasivadinęs „Lietuvos tabako gaminių pardavimo bendrove su aprėžta atsakomybe Klaipėdoje“. Jis monopolizavo visą didmeninę tabako gaminių prekybą buržuazinėje Lietuvoje.

1931 m. vasario 1 d. buvo sudarytas plytinių savininkų sindikatas. Į jį įėjo 6 Kauno ir jo apylinkių plytinės. Sindikatas vadinosi „Plytų užsakymų paskirstymo kontora“.

1931 m. vasario 25 d. buvo sudarytas sėmenų aliejaus ir pokosto sindikatas, kuris apėmė 5 stambiausias šios gamybos šakos įmones. Šis sindikatas ypatingas tuo, kad jame dalyvavo ir buržuazinė Lietuvos vyriausybė, turėjusi 50,26% „Ringuvos“ fabriko akcijų.

Mielių pramonėje iki 1932 metų atskiri fabrikantai buvo susiję tik trumpalaikiais kartelinio tipo susitarimais. Tvirta monopolistinė sąjunga — sindikatas — susikūrė tik 1932 m. sausio mėn. 19 d., pasirašius 4 stambiausiems mielių fabrikams sutartį Klaipėdoje. Sindikatas reguliavo mielių realizavimą ir gamybą.

Buržuazinės santvarkos metais didelius sukrėtimus pergyveno odų pramonė. Ji, kaip anksčiau minėta, prieš pirmąjį pasaulinį karą dirbo plačiai visos Rusijos rinkai. Lietuvos atsiskyrimas nuo Rusijos sudavė odos

⁶ „Ekonomika“, 1937, Nr. 4, p. 341—342.

⁷ „Lietuvos ūkis ir rinka“, 1931, Nr. 8, p. 29.

pramonei skaudų smūgi. Buržuazinės Lietuvos sąlygomis odos pramonė labai susilpnėjo, susiskaldė, atsirado daugybė smulkių amatininkiško pobūdžio įmonių.

Siekimas susijungti į monopolistinę sąjungą stambesniųjų odos fabrikantų tarpe išryškėjo tuojau po pirmojo pasaulinio karo. Trys Šiaulių odos fabrikai buvo sudarę susitarimą dėl gamybos kvotų, tačiau dažnai nesilaikė šio susitarimo. Ekonominė krizė, skaudžiai palietusi odų pramonę, paskatino monopolijos atsiradimą. 1932 m. kovo mėnesį stambieji Šiaulių odos fabrikantai ir dalis smulkiųjų sudarė sindikato pobūdžio susivienijimą, kuris įsteigė bendrą produkcijos realizavimo kontorą „Centralinis sandėlys“.

Didžiausias buržuazinėje Lietuvoje avalynės fabrikas akc. b-vė „Batas“ faktiškai taip pat įėjo į šį monopolistinį susivienijimą, nes stambiausi jo akcininkai buvo didieji Šiaulių odos fabrikai, gaminę daugiau kaip 80% sindikato išleidžiamos produkcijos⁸.

Ekonominei krizei paveikus, monopolijos kūrėsi ir kitose Lietuvos pramonės šakose. 1930–1934 metų laikotarpiu susikūrė malūnų, skardos, konservų, garlaivių, siūlų sindikatai. Klaipėdos medžio apdirbimo įmonių sindikatas, Kauno kojinių fabriku sindikatas ir kt.

Buržuazinės Lietuvos ekonomikoje stiprias pozicijas turėjo užsienio monopolistinis kapitalas. Fašistinės vyriausybės pažiūra į užsienio kapitalo įsigalėjimą Lietuvoje atvirai išdėstyta 1932 metais finansų ministerijos ruoštame spaudai informaciniame leidinyje. Jame rašoma, kad Lietuvoje eilė ūkio šakų „nėra visiškai tinkamai dėlei stokos kapitalų eksploatuojamos. Lietuvos ūkiui užsienio kapitalai yra reikalingi, jie pageidaujami ir saugiai bei pelningai, ar tai steigiant įvairias bendroves, ar prie esančių prisidedant gali būti investuojami.“⁹ Taigi fašistinė vyriausybė, plačiai atidariusi duris užsienio kapitalui, nevaržydama pelno išvežimo, gindama kapitalistų pelnus su aukštų importo muitų pagalba, sudarė užsienio monopolistiniam kapitalui itin palankias sąlygas išnaudoti Lietuvos liaudį. Užsienio kapitalas buvo investuojamas į naujai kuriamas akcines bendroves, perkant jų akcijas arba teikiant joms paskolas, taip pat steigiant Lietuvoje užsienio firmų skyrius.

Tikslesnių duomenų apie užsienio kapitalo dalyvavimą Lietuvos akcinėse bendrovėse buržuazinė statistika pateikia nuo 1931 metų. Jie rodo, kad jau laikinos kapitalizmo stabilizacijos laikotarpiu užsienio kapitalas Lietuvoje buvo užėmęs tvirtas pozicijas. 1931 metais iš bendros 137 707 200 lt. akcinio kapitalo sumos užsienio kapitalas sudarė 38 853 500 lt., arba 28,2%.¹⁰ Vėlesnių metų statistikos duomenys rodo, kad užsienio kapitalo lyginamasis svoris buržuazinės Lietuvos akcinėse bendrovėse augo. 1937 metais iš bendros 158 939 250 lt. akcinio kapitalo sumos užsienio kapitalas sudarė 51 972 200 lt., arba 32,7%.¹¹

Be akcinio kapitalo, kuris priklausė užsienio monopolijoms ir bankams, buržuazinės Lietuvos priklausomumas nuo užsienio didėjo ir dėl ilgalaikių skolų, kurios slėgė kai kurias firmas ir bankus. Privačių bankų ir pramonės bei prekybos įmonių įsiskolinimas užsieniui nuolat augo. Pavyzdžiui, 1930 metų pradžioje ilgalaikės skolos sudarė 21,6 mln. lt., 1933 m. — jau 35,5 mln. lt.¹²

⁸ „Tautos ūkis“, 1932, Nr. 9, p. 266.

⁹ Lietuvos TSR Centrinis valstybinis archyvas (toliau — LTSR CVA), f. 63, ap. 7, b. 29, l. 168.

¹⁰ LSM 1931, Kaunas, 1932, p. 196–197.

¹¹ LSM 1937, Kaunas, 1938, p. 282–283.

¹² „Tautos ūkis“ 1934, Nr. 11, p. 288.

Skverbdamasis į Lietuvos pramonę ir kredito įstaigas, užsienio monopolistinis kapitalas kartu diegė ir naujausias kapitalistinės ekonomikos organizavimo formas, skatino monopolijų kūrimąsi.

Belgijos monopolistinis kapitalas turėjo savo rankose didžiausias Lietuvoje Kauno ir Petrašiūnų elektrines¹³ ir už elektros energiją plėšė po 1,2—1,35 lt. už kilovatvalandį, tuo tarpu kai jo savikaina buvo 0,12 lt. Todėl, suprantama, monopolijos pelnai buvo didžiuliai. 1940 metais nacionalizavus Kauno elektrinę, paaiškėjo, kad belgų bendrovės pelnas siekdamo 100%.¹⁴

Užsienio monopolistinis kapitalas turėjo savo rankose Lietuvos degtukų pramonę. Koncernui „Svenska Tändsticks Aktiebolaget, Stockholm“ galutinai įsigalėti Lietuvos degtukų pramonėje ir rinkoje aktyviai padėjo fašistinė Lietuvos vyriausybė. 1930 metais ji už gautą iš minėto koncerno 60 mln. lt. paskolą atidavė jam 35 metams degtukų, degtukų šiaudelių bei kitų pusfabrikačių gamybos ir didmeninės prekybos monopolijai.¹⁵

Sutinkamai su monopolio atidavimo sutarties sąlygomis minėtas koncernas nupirko visas Lietuvos degtukų įmones ir jas uždarė, palikdamas veikti tik vieną. Dėl to žymiai sumažėjo degtukų gamyba ir padidėjo nedarbas. Jeigu 1929 metais Lietuvoje veikė 5 degtukų fabrikai, ir juose dirbo 311 žmonių, tai 1939 metais tik 1 fabrikas su 82 darbininkais. Degtukų gamyba sumažėjo nuo 64,1 mln. dėžučių 1929 metais iki 30,5 mln. dėžučių 1939 metais.¹⁶

Monopolio perleidimo sutartis numatė mokesčių lengvatas degtukų fabrikams bei laisvą pelno išvežimą. Monopolinė degtukų kaina užtikrino koncernui tvirtą pelną, nes darbo jėgos arba reikalingų žaliavų pabrangimo atveju monopolija galėjo padidinti ir degtukų kainą.

Vykdydama degtukų monopolijos reikalavimą, Lietuvos vyriausybė 1936 m. gegužės 1 d. išleido įstatymą, pagal kurį ugnies žiebtuvėlio savininkas turėjo išsipirkti leidimą naudotis žiebtuvėliu. Leidimas kainavo 5 lt. metams. Importuojami akmenėliai žiebtuvėliams buvo apdėti labai dideliais muitais. Įstatymo vykdymo kontrolė buvo pavesta policijai, kuri asmenis, naudojančius be leidimo žiebtuvėlius, baudavo 20—50 lt. bauda.¹⁷

Be to, Švedijos koncernas gavo teisę Lietuvoje pastatyti popieriaus fabriką ir fašistinės vyriausybės pažadą žymiai padidinti popieriaus importo muitus, kai tik fabrikas pradės veikti.

Taip pat tvirtas pozicijas užsienio monopolistinis kapitalas turėjo tekstilės, gumos, trąšų, metalo ir mašinų bei kitose pramonės šakose. Užsienio kapitalo kontroliuojamų akcinių bendrovių valdybose ir tarybose atsakingus postus buvo užėmę daugelis aukštų fašistinės valstybės valdininkų, kurie aktyviai gynė ir saugojo monopolistinio kapitalo interesus. Pavyzdžiui, Belgijos kapitalo sukurtos „Lietuvos rajoninių elektros stočių akc. b-vės“ steigėjų ir valdybos narių sąrašą figūruoja fašistinio ministrų kabineto pirmininko J. Tūbelio pavardė, į Švedijos monopolijos skyriaus „Lietuvos degtukų akc. b-vės“ valdybą įėjo buvęs ministrų kabineto pirmininkas, įtakingas lietuviškosios buržuazijos šulas E. Galvanauskas ir t. t.

¹³ „Elektros energijos gaminimo Kauno miestui apšviesti akc. b/vė“ ir „Rajoninių elektros stočių akc. b/vė“. Abi priklausė tai pačiai bendrovei.

¹⁴ Zr. M. Sumauskas, Tarybų Lietuvos pramonės laimėjimai, Vilnius, 1950, p. 38.

¹⁵ Zr. „Vyriausybės žinios“, Nr. 325, 1930. Koncerno suteiktos paskolos sąlygos buvo sunkios ir labai žalingos Lietuvai. Paskolų lankstų emisijos kursas buvo 93. Fašistinė vyriausybė faktiškai gavo ne 60 mln., o tik 55,8 mln. lt. Mokėdama 6% metinių palūkanų 1931—1939 metų laikotarpiu, Lietuva turėjo išmokėti vien palūkanų 28,8 mln. lt., t. y. daugiau kaip pusę faktiškai gautos sumos.

¹⁶ LSM-1929—1930, Kaunas, 1931, p. 233, 258, LSM 1939, Vilnius, 1940, p. 169, 175.

¹⁷ „Priekalas“, 1936, Nr. 6, p. 382.

Finansinis kapitalas buržuazinėje Lietuvoje pradėjo formuotis ketvirtame dešimtmetyje. 1928 metais V. Mickevičius-Kapsukas, apibūdindamas bankinio kapitalo pobūdį laikinos kapitalizmo stabilizacijos laikotarpiu rašė: „Negalima kalbėti apie „finansinį kapitalą“ Lietuvoje. Jo tikra mokslinė prasme Lietuvoje nėra. Yra tik bankinis kapitalas...“¹⁸ Finansinis kapitalas yra suaugęs monopolistinis bankinis ir pramoninis kapitalas. O laikinos kapitalizmo stabilizacijos laikotarpiu Lietuvoje monopolijų buvo dar nedaug, be to, jos buvo netvirtos ir kiek žymesnio vaidmens nevaidino. Taigi nebuvo ir finansinio kapitalo. Jis atsirado ketvirtame dešimtmetyje, vykstant bankinio ir pramoninio kapitalo koncentracijai ir įsigalint monopolijoms.

1924 metais Lietuvoje, be valstybės kapitalo sukurtų Lietuvos banko ir Žemės banko, veikė dar 11 stambių kredito įstaigų: 7 privatūs akciniai bankai, du bankiniai namai ir du kooperaciniai bankai.¹⁹ Iki 1930 metų visiškai subankrutavo vienas akcinis bankas ir vienas kooperatinis bankas. Tarptautinį banką ir Klaipėdoje buvusį Tautinį lietuvių banką išgelbėjo nuo bankroto Lietuvos bankas, paėmdamas juos savo globon. Kiek vėliau bankrutavo Nurokų banko namai, o kooperacijos bankas 1933 metais buvo pertvarkytas į akcinį banką, kuriame lemiamą vaidmenį ėmė vaidinti valstybės kapitalas. Taigi, vykstant bankinio kapitalo centralizacijai, ketvirtame dešimtmetyje savarankiškai veikė tik 4 privatūs akciniai bankai ir vieneri bankiniai namai.

Buržuazinėje Lietuvoje vyko taip pat sparti bankinio kapitalo ir kredito operacijų koncentracija stambiausių bankų rankose.

Lietuvos statistikos metraščio duomenimis, bendroji privačių komercinių bankų balansų suma išaugo nuo 124 mln. lt., 1930 metais iki 157 mln. lt. 1939 metais.²⁰ Iš privačių bankų didžiausią vaidmenį vaidino Ūkio bankas, Komercinis bankas ir Centralinis žydų kooperacijai remti bankas. Siems trims bankams 1938 metais priklausė 89,1% visų privačių bankų indėlių ir 77,1% išduotų ir diskontuotų vekselių sumos.²¹

Bankinio ir pramoninio kapitalo suaugimas Lietuvoje vyko dviem būdais: bankai paėmė į savo rankas daugelį pramonės įmonių; kita vertus, susispietusi apie bankus stambioji buržuazija kūrė naujas akcines bendroves, kuriose lemiamą vaidmenį vaidino bankai.

Pirmaisiais buržuazinės Lietuvos gyvavimo metais susispietę apie bankus stambūs kapitalistai pasinaudojo sunkia pramonės bei prekybos būkle ir pusvelčiui supirko daug pramonės įmonių, tuo apsaugodami savo kapitalą nuo infliacijos sukeliamų nuostolių. Privačių akcinių bankų balansų duomenys (1923 m. spalio 1 d.) rodo, kad jau tada 5 stambiausi bankai (Ūkio bankas, Prekybos ir pramonės bankas, Lietuvos Tarptautinis bankas, Lietuvos kredito bankas, Lietuvos Komercijos bankas) buvo investavę 24,4 mln. lt., iš kurių 20,8 mln. lt. teko judamam ir nejudamam turtui, o 3,6 mln. lt. — pramonės ir prekybos įstaigų akcijoms. Iš bendros sumos Ūkio bankui priklausė 15,6 mln. lt., Prekybos ir pramonės bankui — 5,3 mln. lt., Tarptautiniam bankui — 2,8 mln. lt.²² Šitaip nemaža didžiausių pramonės įmonių pasidarė bankų nuosavybe. Daugumą nupirktų pra-

¹⁸ Cit. iš: *I. Lempertas*, Fašistinės diktatūros Lietuvoje klasinės esmės klausimu. Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko vardo universiteto Mokslo darbai, XXIX, LKP istorijos klausimai, I, Vilnius, 1959, p. 168.

¹⁹ Į privačių akcinių bankų skaičių neįeina Klaipėdos kredito bankas ir Klaipėdos prekybos ir pramonės bankas, kurie buvo visiškoje Vokietijos monopolistinio kapitalo valdžioje ir kurių veikla apsiribojo Klaipėdos kraštu.

²⁰ LSM 1929—1930, Kaunas, 1931, p. 447—528; LSM 1939, Vilnius, 1940, p. 321. Čia įeina ir Tarptautinis bankas, kuris veikė Lietuvos banko globojamas.

²¹ Lietuvos banko biuletenis, 1939, Nr. 45, p. 12—13.

²² „Lietuvos ūkis“, 1924, Nr. 18, p. 14—15.

monės įmonių bankai pavertė akcinėmis bendrovėmis ir turėjo jų akcijų kontrolinius paketus. Todėl vėlesniais metais nejudamo turto vertė bankų balansuose žymiai sumažėjo, ir išaugo bankų turimų akcijų kiekis.

Pramonės ir prekybos įstaigos buvo vis labiau pajungiamos bankiniam kapitalui. Jei 1930 metais privatūs bankai turėjo savo seifuose akcijų ir obligacijų už 17,1 mln. lt., tai 1939 metais — už 25,7 mln. lt.²³

Apie Ūkio banką susispietusi buržuazijos grupė valdė didžiausią buržuazinėje Lietuvoje metalo apdirbimo įmonę — akc. b-ve „Metalas“, didelę plytinę — akc. b-ve „Palemonas“, kontroliavo prekybines akcines bendroves „Ūrmas“, „Lietuva“ ir kt. Komercijos bankas buvo investavęs kapitalus į metalo, miško apdirbimo, alaus, malimo, konditerijos pramonę, į draudimą ir kt. Lietuvos Tarptautinis bankas svarbiausias savo kapitalo investicijas turėjo tekstilės pramonėje. Šio banko įtakoje buvo tekstilės pramonės akcinės bendrovės „Drobė“, „Amerikos ir Lietuvos audimo korporacija“, „Rūbas“. Be to, apie šį banką susitelkusi buržuazijos grupė bandė savo įtaką plėsti elektros gamybos ir kuro pramonėje, paimdama į savo rankas „Elektros gaminimo akc. b-ve“ (Siauliuose) ir kt. Spekuliacinės banko vadovų machinacijos privedė Tarptautinį banką prie bankroto. Tačiau nuo grėsusio kracho banką išgelbėjo jo glaudūs ryšiai su fašistine Lietuvos vyriausybe. Kaip sakėme, 1928 metais Lietuvos bankas paėmė Tarptautinį banką savo globon ir, suteikdamas reikalingus kreditus, sudarė sąlygas jam funkcionuoti.²⁴

Ketvirtame dešimtmetyje žymiai sustiprėjo Kredito banko buržuazijos grupė. Apie ekonominę jos galią buržuazinis ekonomistas prof. V. Jurgutis rašė: „Kredito bankas, operuodamas palyginti nedideliais resursais, gan plačiai pasireiškia Lietuvos ūkyje, ypač pramonėje. Jo veikla turi ryšių bemaž visose mūsų krašto pramonės šakose. Tie ryšiai susidaro ar tai per patį banką, ar tai asmeniškai per bankui artimus žmones. Jo veikla siekia metalo ir mašinų pramonės, tekstilės pramonės, medžio pramonės, draudimo, spirito pramonės, augalinių riebalų ir visos eilės kitų pramonės šakų.“²⁵

Bankinio ir pramoninio kapitalo suaugimą skatino bei stiprino bankų ir „asmeninė“ pramonės bei prekybos akcinių bendrovių unija. Tyrinėjant buržuazinės Lietuvos ekonomiką ir kredito, pramonės bei prekybos įstaigų tarpusavio ryšius, jau iš pirmo žvilgsnio krinta į akis platus ir sudėtingas akcinių bendrovių direktorių, valdybų narių, akcininkų šeimyninių ryšių susipynimas, išsišakojusi dalyvavimo sistema ir pan.

Pateiktieji duomenys ir pavyzdžiai apie bankinio ir pramoninio kapitalo suaugimą rodo, kad buržuazinėje Lietuvoje susiformavo finansinis kapitalas ir finansinė oligarchija. Kreivame veidrodyje atspindėdamas finansinės oligarchijos tvirtėjimą, fašistinis žurnalas „Vairas“ 1938 metais pasididžiuodamas konstatavo: „Pačioje mūsų jaunutėje buržuazijoje jau pradeda susidaryti, ar net jau yra susidariusi plutokratinė oligarchija. Ją sudarą žmonės turi daug ir nemažų mūsų kraštui nuopelnų. . . Ta negausinga kol kas mūsų antburžuazija yra ne kas kita, o pinigų aristokratija. Jos svoris politikoje buvo ir yra ne visai mažas. Dar didesnis jos svoris ekonominiame mūsų gyvenime.“²⁶

Finansinės buržuazijos grupės, artimai tarpusavyje susijusios ekonominiais ir asmeninės unijos ryšiais, vaidino lemiamą vaidmenį šalies

²³ LSM 1929—1930, Kaunas, 1931, p. 447; LSM 1939, Vilnius, 1940, p. 321.

²⁴ Pažymėtina, kad iki 1926 metų fašistinio perversmo vienu iš Tarptautinio banko direktorių buvo A. Smetona, vėliau tapęs fašistinės Lietuvos prezidentu.

²⁵ V. Jurgutis, Bankai, Kaunas, 1940, p. 300.

²⁶ „Vairas“, 1938, Nr. 3, p. 136.

ekonominiame ir politiniame gyvenime. Jų atstovai buvo užėmę svarbiausius postus vyriausybėje, buržuazinėse partijose ir valstybės įstaigose, formavo valstybės vidaus ir užsienio politiką, su kurios pagalba gynė ir stiprino monopolistinio kapitalo viešpatavimą.

Valstybinis-monopolistinis kapitalas

Svarbiausių buržuazinės Lietuvos monopolijų kūrimasis buvo betarpiškai susijęs su valstybiniu kapitalu. Jos apėmė pagrindines pramonės šakas, susijusias su žemės ūkio produktų perdirbimu ir jų eksportu. Be to, didelį vaidmenį vaidino valstybinio kapitalo kontroliuojami bankai ir kitos kredito įstaigos. Monopolistinio kapitalo augimas šiose šakose turėjo pirmąją reikšmę stambiosios nacionalinės buržuazijos stiprėjimui.

Valstybinė nuosavybė vaidino didelį vaidmenį. Lietuvos buržuazinės valstybės nuosavybe paveldėjimo keliu tapo carinei Rusijai priklausę geležinkeliai²⁷, plentai, vidaus vandens keliai, didžiausios upės ir ežerai, paštas, telegrafas, telefonas, kai kurios pramonės įmonės, pastatai ir kt. Atgavus Klaipėdos kraštą, valstybės nuosavybėn perėjo Klaipėdos uostas. Pirmaisiais buržuazinės santvarkos metais buvo suvalstybinti pagrindiniai miškų masyvai ir didžiausi durpynai.

Valstybiniai kapitalo įdėjimai, turėję tikslą sustiprinti ekonomines lietuviškosios buržuazijos pozicijas, prasidėjo jau pirmaisiais buržuazinės valdžios metais. Tai paaiškinama klasiniais lietuviškosios buržuazijos interesais. Reikalas tas, kad, iškovojusi politinę valdžią, lietuviškoji buržuazija tuojau pat užsibrėžė uždavinį užimti pagrindines pozicijas pramonėje ir prekyboje. O tam reikėjo stambių kapitalų, kurių palyginti jauna lietuviškoji buržuazija neturėjo. Todėl ji siekė visokeriopai panaudoti valstybinę mašiną kapitalo koncentracijai ir centralizacijai.

Siekdama išsikovoti stiprias pozicijas pramonėje ir prekyboje, lietuviškoji buržuazija pirmiausia turėjo užsitikrinti pigaus kredito bazę. Todėl pirmosios valstybinio kapitalo investicijos ir buvo nukreiptos į bankus.²⁸

1922 m. spalio 1 d. pradėjo veikti Lietuvos bankas. Jo pagrindinį kapitalą sudarė 12 mln. lt. 1939 m. pradžioje daugiau kaip 80% Lietuvos banko akcinio kapitalo priklausė buržuazinei vyriausybei. Šis bankas tapo stambiausia kredito įstaiga. Jo išduoti kreditai 1939 metais sudarė 32% visų kredito įstaigų išduotų paskolų sumos.²⁹ Lietuvos banko valdymo organuose sėdėjo žymiausi kapitalistai ir bankininkai bei fašistinės vyriausybės nariai.

Lietuvos bankas savo kreditais pirmiausia stiprino svarbiausią lietuviškosios buržuazijos atramą — žemės ūkio produktų supirkimo, perdirbimo ir eksporto monopolijas: akc. b-vę „Maistas“, „Pienocentrą“, „Lietūkį“ ir jų dukterines bendroves. Pavyzdžiui, žemės ūkio produktų perdirbimo pramonei ir eksportui 1930 metais teko 46,8%, 1935 metais — 52,3%, 1937 metais — 57% visos kredito sumos, kurią išdavė šis bankas pramonei ir eksportui vystyti.³⁰ Be to, eksporto reikalams Lietuvos bankas teikė kreditą už žymiai mažesnę procentą, negu kitiems reikalams. 1928—1932 metų laikotarpiu už kreditą žemės ūkio produktų

²⁷ Buržuazinėje Lietuvoje privatiems asmenims priklausė tik du neilgi siaurojo geležinkelio ruožai: Klaipėda—Pėžaičiai (27,75 km), Pagėgiai—Smalininkai (62 km). Zr. „Tautos ūkis“, 1925, Nr. 8, p. 351.

²⁸ Zr. J. Maiminas, Teorijos ir tikrovė, Vilnius, 1960, p. 92—93.

²⁹ LSM, t. 12, p. 324.

³⁰ LSM 1929—1930, Kaunas, 1931, p. 438; LSM 1935, Kaunas, 1936, p. 167; LSM 1937, Kaunas, 1938, p. 311.

eksportui šis bankas ėmė 6—7%; už kreditą kitiems reikalams — 7—8,5%, o 1933—1938 metais — atitinkamai — 5—6% ir 7%, 1939 metais — 5% ir 6%.³¹

Didelę paramą, ypač ekonominės krizės metais, Lietuvos bankas suteikė privatiems bankams. Jiems suteiktas kreditas 1932 metais sudarė 7,9%, 1934 metais — 17,3%, o 1939 metais — 20,2% šio banko išduoto kredito sumos.³² Šiais kreditais buvo siekiama padėti privatiems bankams ir nuo jų priklausantioms pramonės bei prekybos bendrovėms įveikti ekonominės krizės sukeltus finansinius sunkumus.

Žemės bankas buvo įsteigtas 1924 metais. Jo pagrindinį kapitalą iš pradžių sudarė 5 mln. lt. 1930 metais jo kapitalas, gavus Švedijos degtųjų koncerno paskolą, padidėjo iki 50 mln. lt. 1939 metais 95,96% šio banko akcinio kapitalo priklausė valstybei.

Pagrindinė Žemės banko veiklos sfera buvo žemės ūkio kreditavimas. 1938 metais šio banko paskolos žemės savininkams sudarė 114 310 tūkst.lt. sumą, už kurią buvo įkeisti 29 893 ūkiai, arba apie 8,5% visų ūkių.³³ Bankas išduodavo paskolas, įkeičiant žemę. Todėl suprantama, kad smulkūs ir vidutiniai valstiečiai, turėdami mažus žemės sklypus, jeigu ir gaudavo paskolų, tai jas dėl jų menkumo negalėdavo panaudoti kiek efektyvesniam gamybos tobulinimui, o dažniausiai sunaudodavo ankstesnėms skoloms ar mokesčių nepriemokoms likviduoti. Smulkūs valstiečių ūkiai, negalėdami gražinti paskolų, dažniausiai būdavo parduodami iš varžytynių. Tik stambūs kapitalistiniai ūkiai Žemės banko kreditą panaudodavo žemės ūkio gamybai tobulinti ir savo pajamoms didinti. Vadinasi, valstybės kapitalo kontroliuojamas Žemės bankas buvo vienas iš tų ekonominių svėrų, kuriais stambioji buržuazija didino darbo valstiečių išnaudojimą bei nuskurdinimą ir stiprino stambaus kapitalo valdžią kaime.

Lietuvos buržuazinei valstybei priklausė 83,53% Kooperacijos banko akcinio kapitalo. Likusią kooperacijos banko akcijų dalį turėjo akc. b-vės „Maistas“, „Pienocentras“, „Lietūkis“ bei kredito kooperatyvai.

Buržuazinės statistikos duomenimis, 1939 m. pradžioje iš bendros 88 249,7 tūkst. lt. valstybinio kapitalo investicijų sumos 29 166,7 tūkst. lt. buvo įdėta į pramonės ir prekybos akcines bendroves.³⁴

Valstybinis kapitalas pramonės ir prekybos akcinėse bendrovėse buvo daugiausia investuojamas į maisto pramonę, pirmiausia į eksportui skirtų žemės ūkio gaminių pramonę. Tai priklausė nuo konkrečių buržuazinės Lietuvos ekonominio gyvenimo sąlygų.

Žemės ūkis ir jo produktų perdirbimo pramonė buvo pagrindinė Lietuvos ekonomikos šaka, su kuria buvo susijęs nacionalinės buržuazijos augimas ir stiprėjimas. Riboti galimamai realizuoti žemės ūkio produktus vidaus rinkoje dėl lėto pramonės vystymosi ir mažos darbininkų perkamosios galios, valstiečių masių nuskurdimas, vertės parduoti net būtinus jiems vartojimo produktus, buožinio ūkio stiprėjimas kaime objektyviai vertė lietuviškąją buržuaziją didinti žemės ūkio gaminių eksportą. Kita vertus, Vakarų Europos pramoninių šalių rinka dėl aštrėjančios konkurencijos, kurią skatino tuometinė agrarinė krizė, darėsi vis sunkiau prieinama ekonomiškai silpnai Lietuvos buržuazijai. Stambioji buržuazija mėgino rasti išeitį, panaudodama valstybines lėšas ir valstybės aparatą moderniai maisto pramonei sukurti ir žemės ūkio produktų

³¹ LSM 1939, Vilnius, 1940, p. 317.

³² LSM 1932, Kaunas, 1933, p. 142; LSM 1934, Kaunas, 1935, p. 167; LSM 1939, Vilnius, 1940, p. 324.

³³ LSM 1939, Vilnius, 1940, p. 142; „Ekonomika“, 1938, Nr. 2, p. 149.

³⁴ „Ekonomika“, 1939, Nr. 1, p. 28—29.

supirkimui monopolizuoti. Maisto produktų pramonės išvystymas ir jos gaminių eksporto didinimas atitiko ir plačių kaimo buržuazijos sluoksnių interesus, tačiau labiausiai iš to pelnėsi ir lobo miesto stambiosios buržuazijos grupės, susispietusios apie valstybinio kapitalo sukurtas žemės ūkio produktų perdirbimo ir eksporto monopolijas.

Panaudojant valstybinį kapitalą, buvo sukurta viena iš didžiausių maisto pramonės monopolijų — akc. b-vė „Maistas“, kuri paėmė į savo rankas gyvulių ir mėsos produktų eksportą. Jeigu 1929 metais akc. b-vės „Maistas“ dalis visame Lietuvos eksporte sudarė 1,8%, o gyvų gyvulių ir mėsos gaminių eksporte — 8,6%, tai 1939 metais — atitinkamai 34,4% ir 99,5%.³⁵

Pažymėtina, kad eksportui pritaikytą mėsos pramonę pirmaisiais buržuazinės santvarkos metais mėgino sukurti Ūkio banko buržuazijos grupė. Ji 1923 metais įsteigė akc. b-vę „Maistas“, kuri pastatė skerdyklą ir šaldytuvą Kaune. Bendrovės reikalai buvo blogi, ir grėsė bankrotas. Krikščionių demokratų bloko vyriausybė išgelbėjo bankininkus Vajilokaičius nuo bankroto: didžiąją dalį „Maisto“ akcijų 1926 metais perėmė kooperatyvų centrai „Ūkininkų sąjunga“ ir „Lietūkis“. Sužlugus „Ūkininkų sąjungai“, 1930 m. kovo 22 d. įvyko dar viena akc. b-vės „Maistas“ reorganizacija. Nuo tada didžiąją dalį „Maisto“ akcijų perėmė fašistinė valstybė.

Vyriausybei paėmus didžiąją „Maisto“ akcijų dalį, prasidėjo jo gamybinio aparato plėtimas. 1930 metais prie „Maisto“ buvo prijungta akc. b-vė „Lietuvos eksportas“ su 750 000 lt. akciniu kapitalu, kurio 80% priklausė Finansų ministerijai, 13,3% — „Pienocentriui“ ir 6,7% — Žemės ūkio ministerijai.³⁶ Ši bendrovė turėjo pastačiusi bekono fabriką ir šaldytuvus Klaipėdoje. Šiai statybai buvo investuota 2,35 mln. lt. Didėjant bekono eksportui, buvo pastatyti „Maisto“ bekono fabrikai 1931 metais Panevėžyje, 1932 metais Tauragėje, 1933 metais Šiauliuose. Įvykdžius šias statybas, „Maisto“ akcinės b-vės kapitalas 1933 metais sudarė 25,6 mln. lt., tuo tarpu kai 1930 metais tik 10,1 mln. lt.³⁷ „Maisto“ gamybinis aparatas buvo plečiamas valstybės išdo lėšomis. Iš 15,5 mln. lt. naujų investicijų, įdėtų 1930—1933 metų laikotarpiu, 11,2 mln. lt. buvo gauta iš valstybės išdo, o 4,3 mln. lt. — privalomais atskaitymais nuo pristatytų bekono kainos.³⁸ Mat, 1932 metais „Maistui“ buvo leista atskaityti po 5 lt. nuo pristatyto bekono kainos „Maisto“ akcijoms pirkti.³⁹ Nuo 1935 metų antrojo pusmečio dėl valstiečių revoliucinės kovos šie atskaitymai buvo sumažinti iki 2,5 lt., o nuo 1938 metų visiškai panaikinti. „Maistas“ disponavo nemažais kapitalais, kurie susidarė iš neišpirktų akcijų įnašų. Pavyzdžiui, 1939 metais tokie neišpirktų akcijų įnašai sudarė 6,75 mln. lt.⁴⁰

Plečiant bekono eksportą, iki 1931 metų „Maisto“ bendrovės apyvarta vidaus rinkoje buvo nedidelė. Iki tol jis neturėjo nė dvidešimt parduotuvių. Ekonominės krizės metais pasunkėjus eksporto sąlygoms, „Maistas“ pradėjo ieškoti galimybių savo produkcijai realizuoti vidaus rinkoje. 1934—1939 metų laikotarpiu žymiai padidėjo „Maisto“ krautuvių skaičius, buvo išvystytas valgyklų ir užkandinių aprūpinimas mėsa ir mėsos produktais ir kt. 1939 metais jis jau turėjo 63 mėsos produktų

³⁵ Akc. b-vės „Maistas“ 1929 ir 1939 m. apyskaitos. LSM 1931, Kaunas, 1932, p. 184, 192; LSM 1939, Vilnius, 1940, p. 243, 281.

³⁶ LTSR CVA, f. 63, ap. 7, b. 150, l. 11.

³⁷ A/B „Maistas“ 1933 m. apyskaita.

³⁸ J. Pauliukonis, Lietuvos TSR mėsos produktų pramonės išvystymas (rankraštis). VVU bibliotekos rankraščių skyrius.

³⁹ „Vyriausybės žinios“, Nr. 324, 1930.

⁴⁰ A/B „Maistas“ 1939 m. apyskaita.

krautuves, 5 urmo bazes⁴¹, o apyvarta vidaus rinkoje padidėjo nuo 7,4 mln. lt. 1931 metais iki 18,8 mln. lt. 1939 metais.⁴²

Didėjant lietuviškosios buržuazijos ekonominiam pajėgumui, keitėsi ir valstybės kapitalo lyginamasis svoris atitinkamose bendrovėse. Šis procesas ryškus ir „Maisto“ akcinėje bendrovėje. 1931 metais valstybės išdai priklausė 3,85 mln. lt. iš 4 mln. lt., arba 96,25% bendrovės akcinio kapitalo. 1936 metais, esant 9 mln. lt. akciniam kapitalui, išdai priklausė 77,5% akcijų ūkinėms organizacijoms („Lietūkiui“, „Pienocentri“, Žemės ūkio rūmams)—0,3% akcijų, 10,1% akcijų priklausė bekonų augintojams ir 12,1% — atskiriems akcininkams.⁴³ 1940 metų pradžioje valstybės išdo turimos akcijos sudarė 63,6% „Maisto“ akcinio kapitalo⁴⁴. Taigi monopolistinė „Maisto“ akcinė bendrovė, ekonominiai ir asmeniniai ryšiais susijusi su valstybinio kapitalo kontroliuojamais bankais, akcinėmis bendrovėmis, kita vertus — su privatiniu kapitalu ir monopolistiniais kooperatyvų centrais, tapo viena iš pagrindinių grandžių valstybinio-monopolistinio kapitalizmo sistemoje, kuri sunkiai slėgė ir išnaudojo darbo žmones.

Valstybės kapitalas taip pat padėjo kooperatyvų centrams — „Lietūkiui“ ir „Pienocentri“ — virsti stambiomis monopolijomis, paėmusiomis į savo rankas atitinkamų žemės ūkio produktų supirkimą, perdirbimą ir eksportą. 1938 metais „Pienocentras“ savo rankose buvo sutelkęs 99,5% viso Lietuvos sviesto eksporto, apie 99% kiaušinių eksporto, 39% vaisių eksporto.⁴⁵ „Lietūkis“ 1937 metais savo rankose turėjo 85% javų eksporto, 18,8% linų pluošto eksporto, 69% didmeninės cukraus prekybos, 100% trąšų, 92,5% druskos, 80% žemės ūkio mašinų, 40% naftos produktų importo ir kt.⁴⁶ Daugiausia valstybės išdo dėka „Lietūki“ kapitalas 1926—1939 metų laikotarpiu išaugo nuo 370,9 tūkst. lt. iki 7709,3 tūkst. lt., t. y. 26 kartus⁴⁷, o „Pienocentro“ kapitalas 1930—1939 metų laikotarpiu padidėjo nuo 576,4 tūkst. lt. iki 5816 tūkst. lt.⁴⁸

Taigi buržuazinės Lietuvos kooperatyvų centrai išaugo į kapitalistines monopolijas, kurios veikė po kooperacijos skraiste. Jų veikloje lemiamą vaidmenį vaidino ne kooperatyvų narių masės, o kooperatyvų vadovaujančiuose organuose įsitvirtinusi nedidelė stambiosios buržuazijos grupė ir fašistinė vyriausybė. Jie tapo stambiojo kapitalo ir fašistinės vyriausybės įrankiu centralizuotai ūkinei politikai vykdyti. Konkrečiomis buržuazinės Lietuvos sąlygomis kooperatyvų centrai sujungė monopolijos jėgą su valstybės jėga ir tuo būdu įaugo į valstybinio-monopolistinio kapitalizmo sistemą, tarnavo darbo žmonių išnaudojimui didinti, viešpatuojančių stambiosios buržuazijos viršūnių ir fašistinio režimo pozicijoms stiprinti.⁴⁹

Lietuviškoji stambioji buržuazija panaudojo „Maisto“, „Pienocentro“ ir „Lietūki“ monopolijas savo galiai sustiprinti ir kitose gamybos bei prekybos šakose. Šios monopolijos sąjungoje su privatiniu ir valstybiniu

⁴¹ „Žemės ūkis“, 1940, Nr. 2, p. 212. A/B „Maistas“ 1940 m. apyskaita.

⁴² A/B „Maistas“ 1933—1939 m. apyskaitos.

⁴³ „Verslas“, 1936 m. gegužės 14 d.

⁴⁴ „Tautos ūkis“, 1940, Nr. 9, p. 184.

⁴⁵ LSM 1938, Kaunas, 1939, p. 254, 255, 266.

⁴⁶ Lietuvos ūkio paskutinis dešimtmetis, Kaunas, 1938, p. 107; „Vairas“, 1940, Nr. 6, p. 450.

⁴⁷ LSM 1929—1930, Kaunas, 1931, p. 466; LSM 1939, Vilnius, 1940, p. 285.

⁴⁸ LSM 1927—1928, p. 339; LSM 1939, Vilnius, 1940, p. 285.

⁴⁹ Plačiau apie buržuazinės Lietuvos kooperacinių organizacijų vystymąsi, jų centrų pavirtimą kapitalistinėmis monopolijomis ir jaugimą į valstybinio-monopolistinio kapitalizmo sistemą žr. mano straipsnį „Kooperacijos jaugimas į valstybinio-monopolistinio kapitalizmo sistemą buržuazinėje Lietuvoje“. LTSR Aukštųjų mokyklų Mokslo darbai, t II, Vilnius, 1962

kapitalu sukūrė eilę tokių dukterinių akcinių bendrovių, kaip „Lietuvos Baltijos Lloydas“, „Lietuvos muilas“, „Valgis“, „Sodyba“, „Auto susisiekimas ir transportas“ ir kt. Dalyvavimo sistema leido „Maisto“, „Pieno-centro“, „Lietūkio“ valdymo organuose susisipietusiems kapitalistams ir fašistinės vyriausybės nariams bei aukštiesiems valdininkams užimti pelningas vietas dukterinių akcinių bendrovių valdybose ir lobti jų sąskaita.

Lietuvos stambioji buržuazija, pasiremmdama valstybės išdo kapitalais, sukūrė ir monopolizavo buržuazinės Lietuvos cukraus pramonę.

Sukurti cukraus pramonę, kaip ir eksportinę mėsos produktų pramonę, iniciatyvos ėmėsi privatūs kapitalistai. 1923 metais ūkio bankas pradėjo finansuoti cukrinių runkelių auginimo bandymus. 1926 metais buvo įregistruota akcinė bendrovė „Cukrus“, kurios steigėjai buvo vyriausybės nariai ir aukšti valdininkai. Bendrovei susidūrus su dideliais kapitalo mobilizavimo sunkumais, 1930 metais buvo suorganizuota „mišri“ akcinė bendrovė „Lietuvos cukrus“, kurios akcinis kapitalas pradžioje buvo 3 mln. lt. Iš šios sumos Finansų ministerijai teko 2,7 mln. lt., arba 90% akcijų.⁵⁰

„Lietuvos cukraus“ bendrovės pirmasis cukraus fabrikas buvo pastatytas 1931 metais Marijampolėje. Jo statybą finansavo valstybės išdas, kuriam ji atsiėjo daugiau kaip 6,6 mln. lt.⁵¹ 1931 metais, pradėjus antro cukraus fabriko statybą, kuri atsiėjo daugiau kaip 5 mln. lt., šios bendrovės kapitalas padidėjo iki 5 mln. lt., o 1935 metais iki 6 mln. lt. Kapitalui kaupti stambioji buržuazija panaudojo ir vadinamąjį kapitalo „demokratizaciją“. 1933 metais buvo įvesti privalomi atskaitymai (7,7%) nuo pristatytų cukrinių runkelių kainos „Lietuvos cukraus“ akcijoms įsigyti.⁵² Kita vertus, „Lietuvos cukraus“ monopolija didino savo pelnus, mažindama cukrinių runkelių centnerio kainą. 1931—1933 metais ji buvo sumažinta nuo 4 lt. iki 2,75 lt., o 1934 metais iki 2,2 lt.⁵³ Kadangi monopolinė cukraus kaina buvo pastovi ir aukšta, tai cukrinių runkelių kainų mažinimas buvo veiksminga priemonė bendrovės pelnui didinti. Jau pirmaisiais savo veiklos metais „Lietuvos cukrus“ gavo 886,2 tūkst. lt. pelno.⁵⁴

Dideli ir pastovūs monopolijos „Lietuvos cukrus“ pelnai pritraukė ir privatinį kapitalą. Jos, kaip ir „Maisto“, akciniame kapitale privatinio kapitalo lyginamasis svoris didėjo. Jeigu 1930 metais iš 3 mln. lt. „Lietuvos cukraus“ akcinio kapitalo valstybės išdui priklausė 2,7 mln. lt., arba 90%, tai 1940 metais iš 6 mln. lt. akcinio kapitalo valstybės išdui priklausė tik 2,8 mln. lt., arba 46,7%⁵⁵.

Didelius kapitalus valstybė dėjo į medžio apdirbimo pramonę. Tokiu būdu lietuviškoji buržuazija siekė įsigalėti medžio apdirbimo pramonėje ir eksporte, kur iki tol stiprias pozicijas turėjo kitatautė buržuazija ir užsienio kapitalas.

Valstybinio kapitalo investavimas į medžio apdirbimą ir medienos eksportą prasidėjo 1933 metais, vyriausybei nupirkus „Klaipėdos medžio sindikato akc. b-vės“ kontrolinį akcijų paketą.

Klaipėdos medžio sindikatas susikūrė 1930 metais. Jo nariai buvo 6 firmos su 7 medžio apdirbimo įmonėmis. Vyriausybė šiai monopolistinei kapitalistų sąjungai teikė dideles privilegijas. 1939 metais „Tautos ūkis“ rašė, kad fašistinė vyriausybė parduodavo valdišką mišką celiuliozės fabrikui po 20 lt. už m^3 , tuo tarpu kai net eksportinė m^3 kaina buvo 25 lt.

⁵⁰ „Ekonomika“, 1936, Nr. 3, p. 237

⁵¹ Ten pat.

⁵² Ten pat, p. 238.

⁵³ Ten pat. 1933 metais už cm^3 runkelių buvo mokama 2,5 lt., o 0,25 lt. atskaitoma „Lietuvos cukraus“ akcijoms pirkti, 1934 metais — atitinkamai 2 lt. ir 0,2 lt.

⁵⁴ „Tautos ūkis“, 1932, Nr. 9, p. 263.

⁵⁵ „Tautos ūkis“, 1940, Nr. 9, p. 184.

Sindikato kontroliuojamoms lentpiūvėms valdiško miško m^3 buvo parduo-
damas 9 litais pigiau už vidutines rinkos kainas. Taigi valstybės išdas,
pigiai pardavinėdamas miško medžiagą sindikato lentpiūvėms, kasmet
nustodavo apie 900 tūkst. lt., o celiuliozės fabrikui,— 700 tūkst. lt.⁵⁶ Be to,
celiuliozės fabrikui valstybė darė maito nuolaidą už importuojamą anglį.

Ekonominė krizė smarkiai palietė medžio apdirbimo pramonę ir žy-
miai sumažino jos produkcijos eksportą. 1929 metais Lietuva eksportavo
354 960,4 tonos medienos už 44 827,2 tūkst. lt. ir 60 781,1 tonos celiulio-
zės už 38 271 tūkst. lt. 1935 metais buvo eksportuota tik 182 204,6 tonos
miško medžiagos, už kurią gauta 16 471,9 tūkst. lt., ir 52 189,5 tonos ce-
liuliozės už 10 306,9 tūkst. lt.⁵⁷ Vadinasi, 1935 metais medienos ekspor-
tas žymiai sumažėjo, eksportuotos miško medžiagos kaina buvo 1,4 karto,
o celiuliozės — daugiau kaip 3 kartus mažesnė, negu 1929 metais.

Dėl ekonominės krizės kai kuriems Klaipėdos medžio sindikato na-
riams grėsė bankrotas, nuo kurio juos išgelbėjo fašistinė Lietuvos vyriausy-
bė, nupirkdama jų įmones. 1935 metais ji, gelbėdama nuo bankroto
olandų firmą „A/B A. Bisdom ir sūnus“, nupirko šios firmos Klaipėdos
medžio apdirbimo įmonės akcijas su visais aktyvais ir pasyvais, prisiim-
dama išmokėti visas bendrovės skolas.⁵⁸ 1937 metais tais pačiais sumeti-
mais, t. y. gelbėdama nuo bankroto, fašistinė vyriausybė nupirko 88,42%
„Medžio akc. b-vės Viešvilėje“ ir 20,12% akc. b-vės „E. Apelhagen“ fir-
mos akcijų.⁵⁹ 1938 metais vyriausybė išgelbėjo nuo bankroto Kauno akcinę
bendrovę „Lietmedis“, nupirkdama visas jos akcijas.

Valstybės išdas gelbėjo įmones nuo bankroto ne tik medžio apdirbi-
mo pramonėje. 1928 metais fašistinė vyriausybė sukūrė poligrafijos pra-
monėje akcinę bendrovę „Spindulys“, į kurią įsijungė privati akc. b-vė
„Svyturys“, turėjusi 1 635 525 lt. skolos ir stovėjusi ant bankroto slenk-
čio. Vyriausybei priklausė 90,73% „Spindulio“ akcinio kapitalo. Kitas
pavyzdys. Dar 1920 metais vyriausybė pardavė kapitalistams aliejaus ir
pokosto fabriką. Pastarieji suorganizavo akc. b-vę „Ringuva“, o valstybei
už fabriką ir jo įrengimus sumokėjo, atiduodami jai 14,5% bendrovės ak-
cijų. „Ringuva“ ilgą laiką veikė su nuostoliais ir artėjo prie bankroto.
Gelbėdama bendrovę nuo bankroto, fašistinė vyriausybė 1938 metais, nu-
pirko dar dalį akcijų, tuo būdu įsigydama 50,26% visų bendrovės akcijų.
Be to, bendrovei buvo suteikta privilegijų aliejui eksportuoti.⁶⁰

Buržuazinėje Lietuvoje valstybinė nuosavybė didėjo taip pat todėl,
kad stambioji buržuazija panaudojo valstybės išdo lėšas kurti tokioms
įmonėms, kurioms privačių kapitalų trūko. Šitai buvo sukurtos mišrios
akcinės bendrovės: „Lietuvos Baltijos Lloydas“ su 4,2 mln. lt. akciniu ka-
pitalu (1937 m.), „Cementas“ su 3 mln. lt. kapitalu (1939 m.), „Elektra“
su 4 mln. lt. kapitalu (1937 m.), „Statyba“ su 1,2 mln. lt. kapitalu, „Auto
susisiekimas ir transportas“ su 1,2 mln. lt. kapitalu (1933 m.). 1940 me-
tais šiose akcinėse bendrovėse valstybės išdai priklausė: „Lietuvos Bal-
tijos Lloydas“— 47,6% akcijų, „Cementas“— 20%, „Elektra“— 95%,
„Statyba“— 58,3%, „Auto susisiekimas ir transportas“— 58,3%.⁶¹ Apie šias
mišrias akcines bendroves taip pat grupavosi tie patys stambūs kapitalis-
tai, kooperacinė oligarchija ir aukšti fašistiniai valdininkai, kurie pelnėsi,
gaudami dideles algas ir tantjemas už dalyvavimą valdybose, tarybose
ir pan.

⁵⁶ „Tautos ūkis“, 1939, Nr. 25—26, p. 535.

⁵⁷ LSM 1931, Kaunas, 1932, p. 186; LSM 1935, Kaunas, 1936, p. 139.

⁵⁸ „Ekonomika“, 1939, Nr. 1, p. 27.

⁵⁹ Ten pat, p. 26.

⁶⁰ „Tautos ūkis“, 1940, Nr. 9, p. 184.

⁶¹ Ten pat.

Buržuazinėje Lietuvoje vyko ne tik būdingas imperializmo epochai bankinio ir pramoninio kapitalo suaugimas bei jo glaudus bendradarbiavimas su valstybiniu kapitalu, didinant darbo žmonių išnaudojimą, bet ir finansinio kapitalo suaugimas su fašistiniu valstybės aparatu. Vadinas, išryškėjo tas monopolistinio kapitalizmo augimo dėsningumas, apie kurio esmę V. Leninas rašė: „Bankų „asmeninė unija“ su pramone papildoma vienu ir kitų bendrovių „asmenine unija“ su vyriausybe.“⁶² Monopolistinio kapitalo ir fašistinės vyriausybės aparato suaugimas buvo vienas iš veiksmių, skatinusių valstybinio-monopolistinio kapitalizmo augimą.

V. Mickevičius-Kapsukas, išanalizavęs gausius faktus, parodančius monopolijų ir fašistinės vyriausybės ryšius, rašė, kad „kapitalistinių įmonių viršūnių saujelė ir yra faktiškai Lietuvos valdytojai... *Smetonos—Tūbelio valdžia — tai yra tik tų kapitalistų ir bankininkų vykdomasis komitetas*. Jos didžiausias rūpestis nukreiptas į tai, kad tos įmonės tarptų ir gerų pelnų duotų jų akcininkų ir direktorių saujelei, kad darbininkai kuo pigiausiai dirbtų, o vargingieji valstiečiai paskutinį kąsnį atitrauktų nuo savo burnos ir parduotų už pusdykę kainą toms kapitalistinėms bendrovėms.“⁶³

Korporatyvizmas kaip valstybinio-monopolistinio kapitalizmo stiprinimo priemonė

Svarbi valstybinio-monopolistinio kapitalizmo augimo pusė buržuazinėje Lietuvoje buvo fašistinės korporatyvinės sistemos įgyvendinimas.

Korporatyvinė doktrina yra fašistinių monopolistinio kapitalizmo ideologų kūrinys. Ji savo smaigaliu nukreipta prieš revoliucinę darbininkų klasės kovą. Korporatyvinė doktrina teigia, kad nacija esanti ūkinių vienetų visuma, kurios visi nariai dirba bendram labui, savitarpio poreikių tenkinimui. Kapitalistai, darbininkai, valstiečiai ir kt. esą bendro visuomeninio organizmo nariai ir, tik gerai atlikdami savo pareigas, tarnaują „tautinei visumai“, siekią pilnesnio jos poreikių patenkinimo. „Tautos vienybei“ pasiekti visuomenės sluoksniai turį jungtis į atitinkamas korporacijas.⁶⁴

Tautininkai į korporatyvinę doktriną ir jos institutus žiūrėjo kaip į teorinę ir organizacinę fašistinio „tautos vienybės“ šūkie išraišką. Jie korporatyvinę sistemą laikė veiksminga priemone stambaus kapitalo ir monopolijų jėgai sustiprinti, darbininkų klasės judėjimui pajungti monopolistinio kapitalo interesams. Lietuvos fašistai atvirai pripažino, kad jų įgyvendinamo „korporatycizmo tikslas sudrausminti krašto socialines jėgas, organizaciniu atžvilgiu jas surikiuoti ir įjungti į visumos organizmą profesinio-luominio apsisprendimo pagrindu. Visų pirma, tai reiškia padaryti galą vadinamajai klasių kovai, streikams ir kitiems nesutartims.“⁶⁵

Korporatyvinės sistemos įgyvendinimui fašistinė vyriausybė panaudojo dar buržuazinio parlamentarizmo laikotarpiu sukurtus „luominio atstovavimo“ organus, kad po jų skraiste sutriuškintų darbininkų profsąjungas ir likviduotų buržuazinio demokratizmo likučius. 1935—1936 metais fašistinė vyriausybė reorganizavo Prekybos ir pramonės rūmus, Žemės ūkio rūmus ir naujai įsteigė Darbo rūmus. Norint pasiekti glaudesnę

⁶² V. I. Leninas, Raštai, t. 22, p. 208.

⁶³ V. Kapsukas. Buržuazinė Lietuva, Vilnius, 1961, p. 92.

⁶⁴ Korporatyvizmo ir jo įgyvendinimo buržuazinėje Lietuvoje kritiką žr. J. Maimino knygoje „Teorijos ir tikrovė“, Vilnius, 1960. To veikalio teiginiais ir remiamasi šiam straipsnio skyriuje.

⁶⁵ „Vairas“, 1940, Nr. 2, p. 114.

monopolistinio kapitalo ir fašistinės vyriausybės bendradarbiavimą, rūmai buvo padaryti tiesiogiai pavaldūs atitinkamoms ministerijoms: Prekybos, pramonės ir amatų rūmai — Finansų ministerijai, Žemės ūkio rūmai — Žemės ūkio ministerijai, Darbo rūmai — Vidaus reikalų ministerijai. Visi rūmų pirmininkai buvo skiriami valstybės prezidento ir buvo tiesiogiai atsakingi jam.

Taigi fašistinės vyriausybės sukurta korporatyvinė sistema tapo „valstybinio-monopolistinio kapitalizmo priedanga“⁶⁶.

Korporatyvinės sistemos esmė išryškėja, panagrinėjus atitinkamų „luominio atstovavimo“ įstaigų veiklą.

Reorganizuotų Prekybos, pramonės ir amatų rūmų uždavinius apibūdino jų pirmininkas V. Kurkauskas, kuris pareiškė: „Ekonominio liberalizmo krizė, autarkinės tendencijos ir vis didesnis valstybės kišimasis į ekonominį gyvenimą sudarė visiškai kitokias ūkio formas, iššaukė reikalą pertvarkyti esamas ekonominio gyvenimo institucijas pagal naujas tendencijas. Ir mūsų buvusiems Prekybos ir pramonės rūmams, kurie daugiausia atstovavo privatinius interesus, teko persiorganizuoti. Jiems uždėta pareiga talkininkauti valstybei.“⁶⁷

Taigi fašistų reorganizuoti Prekybos, pramonės ir amatų rūmai tapo vienu iš valstybinio ekonomikos reguliavimo svertų.

Rūmų atstovų rinkimo tvarka turėjo užtikrinti besąlygišką stambiaus kapitalo šeiminkavimą juose. Rinkimai buvo tiesioginiai ir netiesioginiai. Tiesiogiai atstovus į juos rinko tik patys stambiausi kapitalistai.⁶⁸ Visos kitos buržuazijos grupės dalyvavo netiesioginiuose rinkimuose, t. y. per elektorius (rinkikus). Amatininkai visai neturėjo teisės rinkti, jiems atstovavo valstybės skirti rūmų nariai.

Prekybos, pramonės ir amatų rūmai skirstėsi į prekybos, pramonės, kredito, kooperacijos ir amatų korporacijas, kurios savo ruožtu buvo susiskirsčiusios sekcijomis, apimančiomis atitinkamų „specialybių“ kapitalistus. 1938 metais veikė šios sekcijos: geležies importerių, silkų importerių, manufaktūros importerių, sėklų importerių, dobilų sėklų ir ankštinių javų grūdų eksporterčių, obuolių eksporterčių, skudurų ir metalo laužo eksporterčių, šerių ir gyvulių plaukų eksporterčių, linų audimo pramonininkų, spirito varyklų pramonininkų, vaisių vyno gamyklų, alaus daryklų.⁶⁹ Šios sekcijos atstovavo ir gynė stambių kapitalistų mažų grupelių interesus. Jos, kaip yra prasarusę buržuazinė spauda, buvo virtusios „paprasčiausiais visuomenės taip nemėgiamaiais sindikatais, veikiančiais rūmų užuovėjoje“⁷⁰. Stambūs kapitalistai, susibūrę rūmų sekcijoje, pasidalydavo pelningus užsakymus, eksporto kontingentus, bendromis jėgomis siekė nukreipti fašistinės vyriausybės vidaus ir užsienio ekonominę politiką jiems pageidaujama linkme.

Kai dėl amatininkų reikalų, tai rūmai jais beveik visiškai nesirūpino. Pakanka pažymėti, kad 1939 metais iš Prekybos, pramonės ir amatų rūmų biudžeto vos 2,5% lėšų buvo skirta amatų reikalams.⁷¹

Ekonominės krizės metais vyriausybė Prekybos, pramonės ir amatų rūmus panaudojo ekonomikai „reguluoti“.

Fašistinė vyriausybė, ieškodama išėjimo iš ekonominės krizės sukeltų finansinių sunkumų, buvo priversta apriboti prekių importą. Buvo įvestos

⁶⁶ J. Maiminas, Teorijos ir tikrovė, p. 87.

⁶⁷ „Tautos ūkis“, 1937, Nr. 45–46, p. 396.

⁶⁸ Tiesioginiuose rinkimuose dalyvavo pramonės ir prekybos įmonės, kurios turėjo I rūšies patentą, eksporteriai, turėję I ir II rūšies patentus, kino teatrų ir vaistinių savininkai, turėję I, II, III rūšies patentus, ir kredito bei draudimo įstaigos.

⁶⁹ „Tautos ūkis“, 1938, Nr. 52, p. 1064.

⁷⁰ „Vairas“, 1939, Nr. 9, p. 168.

⁷¹ LTSR CVA, t. 58, ap. 9, b. 15, l. 43.

importo licenzijos, nustatyti importuojamų prekių kontingentai ir kt. Reguluodama importą, vyriausybė gynė stambiosios buržuazijos interesus. Ji stengėsi sukongcentruoti svarbiausių prekių importą atitinkamų stambiosios buržuazijos grupių rankose ir užtikrinti joms šiose srityse monopolinę padėtį. Kita vertus, išdėstydamą importuojamų prekių užpirkimus įvairiose šalyse, buržuazinė vyriausybė siekė užsitikrinti galimybę mainais eksportuoti į jas žemės ūkio produktus, tuo palengvinant eksporto monopolijų — „Maisto“, „Lietūkio“ ir „Pienocentro“ — padėtį.

Tvarkant importo reikalus, be valstybinės valdžios organų, didelį vaidmenį vaidino ir Prekybos, pramonės ir amatų rūmai. Jie tvarkė importo kontingentų skirstymą kapitalistams, remdamiesi stambiojo kapitalo organizacijomis, gindami ir saugodami monopolijų pelnus bei interesus. Geležies ir plieno importas 1934 metų pabaigoje buvo visiškai atiduotas į Geležies importierių sąjungos rankas.⁷² Ši sąjunga vaidino svarbiausią vaidmenį Lietuvos metalo apdirbimo įmonių sindikate. Kaip matyti iš užsienio reikalų ministerijos 1932 metų instrukcijos pasiuntinybėms, medvilnės ir medvilninių verpalų kontingentus Prekybos, pramonės ir amatų rūmai taip pat išskirstydavo tik tarp stambių tekstilės pramonės įmonių.⁷³

Svarbiausių prekių ir žaliavų importo sukongcentravimas stambiausių kapitalistinių firmų rankose sudarė joms palankias sąlygas kovoti su ekonomine krize, nes, su valstybinių-monopolistinių priemonių pagalba panaikinus galimybę betarpiškai importuoti žaliavas, smulkiosios ir vidutinės kapitalistinės įmonės pasidarė dar labiau priklausomos nuo stambių firmų. Tai padėjo monopolijoms plėsti ne tik liaudies mases, bet smulkiąją bei vidutinę buržuaziją.

Taigi faktai rodo, kad Prekybos, pramonės ir amatų rūmai buvo viena iš valstybinio-monopolistinio kapitalizmo grandžių, per kurias monopolistinis kapitalas vis glaudžiau suaugdavo su fašistiniu Lietuvos valstybės aparatu.

Pagal 1936 m. rugpiūčio 25 d. įstatymą Žemės ūkio rūmų uždavinys buvo kelti žemės ūkio kultūrą, atstovauti ūkininkų profesinius reikalus, organizuoti juos į vieną visumą, vieningą ekonominę ir visuomeninę jėgą. Kieno reikalus ir interesus atstovavo Žemės ūkio rūmai, vaizdžiai nusako „rinktų“ atstovų sudėtis. Pavyzdžiui, 1935 metais išrinkti 38 rūmų atstovai pagal valdomos žemės kiekį pasiskirstė šitaip.⁷⁴

Valdė žemės					
iki 20 ha	21—40 ha	41—60 ha	61—80 ha	81—100 ha	daugiau kaip 100 ha
5	9	9	2	7	6

Vadinasi, valstiečiai, turėję iki 20 ha žemės (tokie ūkiai sudarė daugiau kaip 82,5% bendro ūkių skaičiaus⁷⁵, turėjo Žemės ūkio rūmuose vos 5 atstovus iš bendro 80 atstovų skaičiaus (6,25%). Taigi Žemės ūkio rūmai fašistinėje Lietuvoje buvo dvarininkų, buožių bei su žemės ūkiu susijusių monopolijų atramos punktas ir pasipelnymo šaltinis.

Būdingas valstybinio-monopolistinio kapitalizmo bruožas yra aktyvus valstybės kišimasis į darbininkų klasės ir monopolistinio kapitalo konfliktus, siekimas jėga nuslopinti liaudies masių pasipriešinimą didėjančiam iš-

⁷² Ten pat.

⁷³ LTSR CVA, f. 58, ap. 9, b. 1, l. 41, 45.

⁷⁴ „Lietuvos žinios“, 1935, III, 18.

⁷⁵ „Komunistas“, 1958, Nr. 8, p. 17.

naudojimui. Monopolijoms pajungta buržuazinė valstybė su antidarbininkišku įstatymų pagalba labai apsunkina darbininkų organizacijų veiklą, streikų kovą ir pan.

Lietuvos buržuazinė valstybė nuo pat savo egzistavimo pradžios aktyviai kišosi į darbo ir kapitalo santykius, siekdama užtikrinti stambiajai buržuazijai, dvarininkams ir buožėms patogias sąlygas darbininkams išnaudoti. Kraujyje paskandinusi Tarybų valdžią Lietuvoje ir įsitvirtinusi valdžioje, lietuviškoji buržuazija stiprino savo diktatūrą, žiauriai persekiodama pažangųjų darbininkų klasės judėjimą.

Vos atėjusi į valdžią, fašistinė klika ėmėsi triuškindi darbininkų klasės organizacijas. Sušaudę bei sukišę į kalėjimus dalį darbininkų judėjimo vadovų, fašistai 1927 metais išvaikė profsąjungas, žiauriai persekiojo revoliucinius profsąjungų organizatorius ir veikėjus. Lietuviškieji fašistai, sekdami savo itališkaisiais ir vokiškaisiais mokytojais, pradėjo įgyvendinti fašistinę korporatyvinę sistemą, kurioje darbininkų klasės luominio „atstovavimo“ ir jos „interesų gynėjo“ funkcija atiteko tautininkų suorganizuotiems Darbo rūmams. Jų paskirtį ir vyriausybės tikslus ryškiai atskleidė vidaus reikalų ministras pulk. Leonas, kuris 1938 m. rugpiūčio 14 d. kalboje pareiškė, kad „Lietuvos vyriausybės socialinėje politikoje dabar ir ateityje bus siekiama įgyvendinti socialinę taiką tarp darbininkų, darbdavių ir pelno (kapitalo).“⁷⁶ Viena iš priemonių šiam tikslui pasiekti turėjo būti Darbo rūmai. Vadinasi, Darbo rūmų ir kitų darbininkų fašistinių organizacijų uždavinys buržuazinėje Lietuvoje buvo pajungti darbininkų klasę monopolistinio kapitalo interesams, skaldant jos gretas ir skleidžiant darbininkų tarpe nacionalistinės ideologijos nuodus. „Iš darbininkų masės,— rašė fašistinis „Vairas“,— reikia padaryti tvarkingą bendruomenę... Universalioji ūkio teorija sako per profesinių, luominių, korporatyvinių susibūrimų sunaikinimą atsirado darbininkų klausimas ir tik per jų atstatymą naujais pagrindais šis klausimas tegali būti likviduotas.“⁷⁷

Fašistinė Lietuvos vyriausybė įsteigė Darbo rūmus pagal hitlerininkų „Darbo fronto“ pavyzdį, turėdama tikslą pajungti darbininkų klasę stambiojo kapitalo interesams politiniu ir organizaciniu požiūriu. Skirtumas tarp Darbo rūmų ir „Darbo fronto“ buvo tik toks, kad hitlerinėje Vokietijoje buvo atvirai skelbiama, kad profesiniai sluoksniai ir jų organizacijos yra pajungti bendriems politikos tikslams ir vadovaujami per valstybinės valdžios paskirtus valdininkus ir nacionalsocialistų partijos pareigūnus, o buržuazinėje Lietuvoje tautininkai demagogijos tikslais stengėsi pavaizduoti darbo rūmus kaip pačių darbininkų atstovybę, sudarytą iš darbininkų išrinktų narių. Tačiau iš tikrųjų Darbo rūmai buvo visiškai pajungti fašistinės valdžios aparatui. Darbo rūmų „rinkimai vyko griežčiausioje vidaus reikalų ministerijos kontrolėje ir priežiūroje. Rinkimus tvarkė vyriausioji rinkimų komisija, į kurios funkcijas įėjo ir „rinktinių kandidatų“ sąrašo sudarymas.“⁷⁸ Į jį buvo įtraukiami tik gerai fašistinės žvalgybos patikrinti asmenys. Suprantama, kad, esant tokiai rinkimų sistemai, į Darbo rūmus negalėjo patekti nė vienas tikras darbininkų klasės atstovas.

Atsigavusi nuo reakcijos smūgių ir prisitaikiusi dirbti pogrindžio sąlygomis, Lietuvos Komunistų partija energingai veikė, ragindama darbininkus ir valstiečius aktyviai kovoti prieš monopolistinio kapitalo priespaudą ir fašistinį režimą. 1933 metais įvykusi LKP V konferencija paruošė plačią programą kovoti prieš monopolistinės buržuazijos puolimą. Atsiliepdama į aktualiausius darbo žmonių gyvenimo klausimus, konferencija kvie-

⁷⁶ „Vairas“, 1938, Nr. 15—16, p. 958.

⁷⁷ „Vairas“, 1933, Nr. 11, p. 325.

⁷⁸ „Vyriausybės žinios“, Nr. 526, 1936.

tė darbininkus ir darbo valstiečius stiprinti kovinę sąjungą, išvien kovoti prieš monopolistinio kapitalo vykdomą išnaudojimą. Lietuvos Komunistų partija aiškino darbininkams tikrąją Darbo rūmų paskirtį fašistinės valdžios aparate. 1934 metų lapkričio mėnesį „Tiesa“ rašė: „Mes, komunistai, žiūrim į Darbo rūmus kaip į naują fašistinį darbininkų apgavimą, kaip į naują fašistų priemonę geriau suvaržyti darbininkus, padidinti jų išnaudojimą ir labiau smaugti darbininkus.⁷⁹ Energingas Lietuvos komunistų darbas davė savo vaisius. Didžioji Lietuvos darbininkų dauguma suprato fašistinių Darbo rūmų esmę ir tikslus, boikotavo jų rinkimus ir darbą.

Kita vertus, Lietuvos Komunistų partija stengėsi panaudoti Darbo rūmus legaliam revoliuciniam darbui. Nepaisant visų fašistinės valdžios statytų užtvary, LKP lanksčios politikos dėka kai kur į Darbo rūmų sekcijas būdavo išrenkami pažangūs darbininkų klasės atstovai, kurių veikla sudarydavo nemaža rūpesčių fašistinei žvalgybai. Todėl savo praktinėje veikloje fašistiniai Darbo rūmai negalėjo užmegzti plačių kontaktų su darbininkų klase. Rūmų vadovai retkarčiais šaukdavo įmonių ar gamybos šakų darbininkų „pasitarimus“, tačiau pastarieji neduodavo fašistams pageidaujimų rezultatų. Per tuos „pasitarimus“ darbininkai pareikalavė pageinti darbininkų klasės padėtį. „Pasitarimų“ organizatoriai neturėdavo ką atsakyti į tokius reikalavimus. Tai dar labiau demaskuodavo Darbo rūmus kaip fašistinę agentūrą darbininkų judėjime, per kurią monopolistinis kapitalas siekė slopinti revoliucinę darbininkų kovą.

Taigi korporatyvinė sistema buvo valstybinio-monopolistinio kapitalizmo stiprinimo priemonė. Buržuazinės valstybės ryšiai su ekonomika buvo ne kas kita, kaip glaudus valstybės aparato suaugimas su monopolistine buržuazija, pastarajai vaidinant vadovaujamą vaidmenį. Buržuazinėje Lietuvoje monopolijos ir monopolistinės organizacijos (įmonininkų sąjungos, draugijos, Pramonės ir prekybos rūmai ir kt.) tapo pusiau valstybinėmis įstaigomis, ir jų politika sutapo su valstybės politika.

Valstybinis ekonomikos reguliavimas

Būdingas valstybinio-monopolistinio kapitalizmo bruožas yra buržuazinės valstybės mėginimai reguliuoti šalies ekonominį vystymąsi monopolistinio kapitalo naudai. Buržuazinė valstybė siekia valstybinėmis-monopolistinėmis priemonėmis sušvelninti ekonominių krizių bei kapitalizmo prieštaravimų aštrėjimo padarinius monopolijoms, užtikrinti joms pastovius didžiulius pelnus.

Valstybė imasi reguliuoti produkcijos išleidimą, statybą, kainas, žaliavas bei jų paskirstymą, darbo užmokestį ir t. t. Valstybinio reguliavimo pobūdis ir konkrečios jo formos priklauso nuo šalies ekonominių bei politinių sąlygų.

Iš reguliavimo priemonių, kurias fašistinė Lietuvos vyriausybė naudojo ekonominės krizės metais, pažymėtinas valstybinės-monopolistinės žemės ūkio produktų rinkos sudarymas.

Siaučiant kapitalistiniame pasaulyje 1929—1933 metų ekonominei perprodukcijos krizei, stambios imperialistinės šalys stengėsi visus krizės sukeltus sunkumus primesti silpnoms, nuo jų priklausantioms šalims, jų tarpe ir buržuazinei Lietuvai. Tam tikslui buvo naudojama kainų politika, užsienio prekybos protekcionizmas, diskriminacija ir pan. Stiprindamos silpnų šalių spaudą ir išnaudojimą, stambios pasaulinio masto monopolijos pasiekė, kad žemės ūkio produktų kainos tarptautinėje rinkoje ekono-

⁷⁹ „Tiesa“, 1934.XI.25.

minės krizės metais krito žymiai sparčiau, negu pramonės gaminių kainos. Pavyzdžiui, 1934 metais pasaulinėje rinkoje žemės ūkio gaminių kainos tesudarė vos 33,4% 1925—1929 m. pasaulinių kainų lygio⁸⁰, tuo tarpu kai pramonės prekių kainos — 43,8%. Dar smarkiau smuko buržuazinės Lietuvos eksportuojamų prekių kainos. 1929—1934 metų laikotarpiu jos eksportuojamo sviesto kainos sumažėjo 5 kartus, kiaulienos — 2,5, linų — 3 kartus. Tuo tarpu į ją importuojamų prekių kainos sumažėjo: žibalo — 47%, druskos — 30%, geležies — 43%, medvilninių audinių — 37% ir t. t.⁸¹ Buržuazinės statistikos duomenimis, pramonės gaminių kainos 1935 metais vidaus rinkoje sudarė 51% 1929 metų kainų lygio, o žemės ūkio produktų kainos tik 35%.⁸²

„Kainų žirklių“ plėtimasis ir katastrofiškas žemės ūkio produktų kainų kritimas, sukėlęs darbininkų ir plačių valstietijos masių skurdo didėjimą ir jų revoliucinio judėjimo augimą, privertė fašistinę Lietuvos vyriausybę imtis monopolistinio kapitalo interesų gynėjų plačiai išreklamuotos „tvirtų kainų eksportuojamoms prekėms“ politikos ir reguliuoti eilės pramonės gaminių kainas.

Ekonominės krizės metais vyriausybė žemės ūkio produktų supirkimą tvirtomis kainomis vykdė per pagrindines žemės ūkio gaminių eksporto monopolijas „Maistą“, „Pienocentrą“ ir „Lietūkį“. Siekiant išlaikyti „tvirtas kainas“, buvo įstatymiškai nustatomos „Maisto“, „Pienocentro“ ir „Lietūkio“ superkamų kiaulių, javų, sviesto ir kiaušinių kainos ir teikiamos monopolijoms valstybės išdo subsidijos eksporto nuostoliams padengti. Finansų departamento duomenimis, 1930—1939 metais vyriausybė žemės ūkio produktų kainoms palaikyti išmokėjo iš valstybės išdo 171,2 mln. lt.⁸³

Platus valstybės išdo lėšų srautas svarbiausioms žemės ūkio produktų eksporto monopolijoms leido joms net ekonominės krizės metais didinti produktų išvežimą. Lietuva 1935 metais, palyginus su 1928 metais, eksportavo mėsos 2,6 karto daugiau, sviesto — 6,1 karto, javų — 13 kartų.⁸⁴ Tai paaiškinama ne tiek padidėjusia žemės ūkio produktų gamyba buržuazinėje Lietuvoje, kiek nepaprastai sunkia darbo valstiečių būkle. Smulkieji ir vidutiniai valstiečiai, spaudžiami skolų ir mokesčių, buvo priversti kuo daugiau parduoti, sistemingai mažinti ir taip jau menką asmeninį suvartojimą, kad tik išvengtų varžytynių ir išsaugotų savo ūkelius, kurie buvo nors ir nepastovūs, bet vis dėlto vienintelis pragyvenimo šaltinis.

Tačiau, nepaisant išdo priemonių, 1930—1935 metų laikotarpiu „tvirtos“ bekony kainos sumažėjo 78%, javų — 66%, sviesto — 47%.

Suprantama, tvirtų kainų nustatymas ir tuo būdu valstybinės-monopolistinės žemės ūkio produktų rinkos sudarymas šiek tiek sulaukė šių gaminių kainų kritimą vidaus rinkoje ir todėl buvo, be abejo, tam tikras palengvinimas kaimui. Tačiau valstybinės-monopolistinės žemės ūkio produktų rinkos suorganizavimas ekonominės krizės metais buvo visų pirma naudingas žemės ūkio gaminių eksporto monopolijoms, kurios išdo lėšų sąskaita išsaugojo savo pelnus, ir stambiams ūkiams kaime, kurie tiekė pagrindinę produktų masę minėtoms monopolijoms. Vadinas, valstybės išdo priemokomis žemės ūkio produktų kainoms palaikyti pirmiausia pasinaudojo stambiosios buržuazijos grupė, susispietusi apie „Maistą“, „Pienocentrą“ ir „Lietūkį“, taip pat buožės ir dvarininkai. Vargingieji ir vidutiniai valstiečiai jomis beveik nepasinaudojo.

⁸⁰ LSM 1939, Vilnius, 1940, p. 298.

⁸¹ „Komanistas“, 1954, Nr. 11, p. 33.

⁸² Lietuvos ūkio paskutinis dešimtmetis, Kaunas, 1938, p. 113.

⁸³ „Tautos ūkis“, 1940, Nr. 9, p. 184.

⁸⁴ LSM 1931, Kaunas, 1932, p. 184; LSM 1935, Kaunas, 1936, p. 137.

Taigi fašistinės vyriausybės priemonės žemės ūkio produktų eksportu išplėsti ir valstybės subsidijos pagrindinėms monopolijoms ekonominės krizės metais buvo ne kas kita, kaip buržuazinės valstybės mėginimas reguliuoti žemės ūkio produktų gamybą ir jų kainas monopolistinės buržuazijos bei stambiųjų ūkių naudai. Pats valstybinės-monopolistinės žemės ūkio produktų rinkos atsiradimas ir išsivystymas buržuazinėje Lietuvoje rodo, kad lietuviškoji buržuazija eilinėmis, įprastomis kapitalizmui priemonėmis nepajėgė įveikti tų sunkumų ir prieštaravimų, kuriuos sukėlė Lietuvos priklausomumas nuo imperialistinių valstybių bei liaudies masių skurdo augimas. Visus šiuos sunkumus monopolistinis kapitalas su fašistinės vyriausybės pagalba suvertė mokesčių mokėtojams, t. y. daugiausia darbo žmonėms.

Ekonomikos reguliavimo „prieškrizinės“ priemonės apėmė ne tik žemės ūkio produktų eksportą, bet ir kai kurias kitas ūkio šakas. Valstybės išdas primokėdavo trąšų importieriams, aliejaus, spirito fabriekų savininkams. Gausiomis valstybinėmis subsidijomis, kreditais ir privilegijomis buvo palaikomas Klaipėdos medžio sindikatas, kuris turėjo savo rankose didžiąją dalį miško medžiagos eksporto. Visų šių priemonių tikslas buvo remti ir išdo lešomis palaikyti monopolistinį kapitalą. Ryškus to pavyzdys buvo vyriausybės parama spirito bravorų sindikatui.

Ekonominės krizės metais vyriausybė, motyvuodama, kad ji siekianti padėti žemės ūkiui ir norinti padidinti bulvių paklausą bei kainas spirito gamybos padidinimo sąskaita, įvedė motorino naudojimą, t. y. išleido įstatymą, kad į vartojamą benzina būtų maišomas atitinkamas kiekis spirito. Iš esmės tai buvo parama ne smulkiems valstiečiams, o spirito bravorų savininkams. Centrinio statistikos biuro duomenimis, 1935 metais spirito gamybai sunaudota tik 0,87%, 1936 metais — 0,96%, 1937 metais — 1,1% bulvių derliaus.⁸⁵ Be to, reikia atsižvelgti ir į tai, kad spirito bravorai daugiausia buvo dvaruose, kurie tiekė didžiąją dalį jiems reikalingų bulvių.⁸⁶

Buržuazinės spaudos duomenimis, tiesioginiai valstybės išdo primokėjimai bravorų savininkams už spiritą, kuris buvo suvartotas motorinui gaminti, 1937 metais sudarė 551 000 lt., o 1938 metais apytikriai 670 000 lt.⁸⁷ Taigi motorino gamybos įvedimas buvo ne parama smulkiems valstiečiams, o spirito pramonininkų gelbėjimas nuo krizės sunkumų.

Iš priemonių, kuriomis vyriausybė mėgino reguliuoti liaudies ūkį, pažymėtinas ir „kainų tvarkymas“ monopolijų interesais. 1935 metų pradžioje buvo priimtas kainų priežiūros įstatymas⁸⁸.

Valstybinis kai kurių pramonės gaminių kainų reguliavimas turėjo tikslą šiek tiek susiaurinti „kainų žirkles“ ir tuo pačiu praskaidrinti visuomeninę atmosferą, nuraminti augantį plačiųjų liaudies masių pasipiktinimą fašistinės vyriausybės politika ir monopolistinio kapitalo priespauda. Kainų tvarkytojo veikla apėmė platų vartojimo produktų kainų nustatymą. Tačiau nustatytos ir taip aukštos kainos tuoju pat buvo didinamos. Pavyzdžiui, 1935 metais kainų tvarkytojas nustatė sėlenų kainas. Malūnai turėjo pardavinėti kvietines sėlenas po 2,5 lt., o rugines — po 2 lt. už 50 kg.⁸⁹ Kainos kasmet buvo didinamos. 1937 metais 50 kg ruginių sėlenų kainavo 6 lt., o kvietinių — 7 lt.⁹⁰ Taip pat buvo ir su kitais produktais. 1936 metų pabaigoje buvo nustatyta, kad ruginius duonmilčius malūnai turėjo par-

⁸⁵ „Tautos ūkis“, 1938, Nr. 34, p. 658.

⁸⁶ „Seimo stenogramos, V paprastoji sesija (1938. IX.15—1938.XII.30)“, p. 65.

⁸⁷ „Tautos ūkis“, 1938, Nr. 34, p. 657.

⁸⁸ „Vyriausybės žinios“, Nr. 471, 1935.

⁸⁹ „Vyriausybės žinios“, Nr. 496, 1935.

⁹⁰ „Vyriausybės žinios“, Nr. 567, 1937.

davinėti po 0,18 lt. už *kg*, sijotus — po 0,21 lt. *kg*, kepyklos juodą ruginę duoną po 0,18 lt. už *kg*, sijotą — po 0,25 lt. *kg*. 1937 metais kainos jau pasiekė: paprastų duonmilčių — 0,27 lt., sijotų — 0,32 lt., juodos ruginės duonos — 0,27 lt., sijotos — 0,32 lt. už *kg*.⁹¹ Trašų kainos 1935 metais buvo nustatytos už 100 *kg*: zuperio — 8,5 lt., kalio druskos — 14 lt., Čili salietros — 22 lt., kalio salietros — 21 lt. ir t. t., o vėliau, trašų importieriams reikalaujant, kainos palaipsniui buvo didinamos. 1938 metais jos siekė (100 *kg*): zuperio — 9,75 lt., kalio druskos — 20 lt., Čili salietros — 23 lt., kalio salietros — 24,65 lt. ir t. t.

Lietuvos metalo pramonės gaminiams, pavyzdžiui, vielai, 1936 metais kainų tvarkytojo parėdymu buvo nustatyta kaina nuo 0,6 lt. iki 1,8 lt. už *kg*, o jau 1937 metų pradžioje ji buvo padidinta iki 0,64—1,92 lt.⁹² Geležinės sijos *kg* kaina 1936 metų gegužės mėnesį buvo nustatyta 0,3 lt., o tų pačių metų rugsėjo mėnesį buvo pakelta iki 0,35 lt.⁹³ Tą patį galima pasakyti apie odos sindikato gaminių kainas. 1935 metais kainų tvarkytojas buvo sumažinęs odos kainas 10%, tačiau po poros mėnesių šį savo nutarimą panaikino⁹⁴, palikdamas teisę sindikatui nustatinėti kainas savo nuožiūra. Panašiai buvo ir su plytų sindikato produkcijos kainomis. Stambiausios plytinės, turėjusios žiedines krosnis ir gaminusios apie 2/3 visų plytų buržuazinėje Lietuvoje, 1930 metais sudarė sindikatą „Kontora plytų užsakytiams paskirstyti.“ Įsigalėjęs šioje pramonės šakoje monopolijai, plytų kainos buvo palaikomos aukštos. Pavyzdžiui, 1930 metais 1000 plytų kainavo 145 lt., 1932 metais — 121 lt.⁹⁵ Plataus buržuazijos sluoksniu spiriamas, kainų tvarkytojas 1935 metais žymiai sumažino plytų kainą, nustatydamas 1000-čio I rūšies plytų kainą 50 lt., II rūšies — 45 lt., III rūšies — 40 lt.⁹⁶ Sindikatas įvairiais būdais sabotavo šį kainų tvarkytojo parėdymą, pardavinėjo žemos kokybės gaminius, rašinėjo memorandumus vyriausybei ir pan. Pagaliau 1937 metų pradžioje kainų tvarkytojas padidino plytų kainas, nustatydamas 1000-čio I rūšies plytų kainą 65 lt., II rūšies — 60 lt.⁹⁷ Kokius didžiulius pelnus gaudavo plytų sindikatas, galima spręsti ir iš to fakto, kad net kainų tvarkytojo 1935 metais nustatytos mažiausios plytų kainos (beveik 3 kartus žemesnės negu 1930 metais) buvo daug didesnės už plytų kainas kitose šalyse. Pavyzdžiui, Latvijoje 1937 metais 1000 plytų kainavo 43,3 lt., Čekoslovakijoje — 30 lt., Vokietijoje — 56,8 lt.⁹⁸ Tuo tarpu darbo jėga minėtose kapitalistinėse šalyse buvo nepalyginamai brangesnė, negu buržuazinėje Lietuvoje.

Naujas valstybinio-monopolistinio kapitalizmo stiprėjimo etapas prasidėjo, kilus antrajam pasauliniam karui. TSKP Programoje nurodoma, kad „pasauliniai karai ir ekonominės krizės, militarizmas ir politiniai sukrėtimai pagreitino monopolistinio kapitalizmo peraugimą į valstybinį-monopolistinį“⁹⁹. Prasidėjus antrajam pasauliniam karui, Lietuvos fašistinė vyriausybė pradėjo priverstinį kapitalistų jungimą į monopolistines sąjungas. Tai turėjo sustiprinti buržuazijos viešpatavimą ir palengvinti valstybinį ekonomikos reguliavimą. V. Leninas yra pabrėžęs, kad priverstinis sindikavimas yra valstybės vykdomas savotiškas kapitalistinio vystymosi pastūmėjimas valstybinio monopolistinio kapitalizmo link.¹⁰⁰

⁹¹ „Vyriausybės žinios“ Nr. 558, 1936; Nr. 565, 1937.

⁹² „Vyriausybės žinios“, Nr. 557, 1936; Nr. 568, 1937.

⁹³ „Vyriausybės žinios“, Nr. 534, 557, 1936.

⁹⁴ „Vyriausybės žinios“ Nr. 496, 1935.

⁹⁵ K. Meškauskas, Tarybų Lietuvos industrializavimas, Vilnius, 1960, p. 71.

⁹⁶ „Vyriausybės žinios“, Nr. 482, 1935.

⁹⁷ „Vyriausybės žinios, Nr. 569, 1937.

⁹⁸ K. Meškauskas, Tarybų Lietuvos industrializavimas, p. 72.

⁹⁹ TSKP XXII suvažiavimo medžiaga, p. 295.

¹⁰⁰ Zr. V. I. Leninas, Raštai, t. 25, Vilnius, 1954, p. 321.

Priverstinį kapitalistų jungimą į monopolijas propagavo buržuazinė spauda jau ekonominės krizės metais, jam pritarė atsakingi valstybės aparato valdininkai. Pavyzdžiui, užsienio reikalų ministerijos ekonominio departamento direktorius savo slaptame rašte vyriausybei 1936 metais rašė, kad Lietuvos užsienio prekybos patirtis rodo, jog dėl konkurencinės kovos „labai numušamos kainos ir tuo ne tik pačioms firmoms, bet ir atitinkamoms krašto ūkio šakoms padaroma daug žalos“. Jis siūlė: jeigu firmos pačios „nesusiorganizuoja ir nesusitaria dėl eksportinių kainų ir dėl gautų kontingentų pasidalijimo, turi būti įstatymo keliu organizuojamos į savo rūšies priverstinius sindikatus.“¹⁰¹ Ekonominės krizės metais kainų tvarkytojas ėmėsi kai kurių priemonių sindikatams sustiprinti, tačiau valstybės įstatymais juos pradėta kurti, tik įsiliepsnojus antrajam pasauliniam karui.

1939 metų rugsėjo mėnesio pradžioje buvo išleistas „Nepaprastuoju metu tautos ūkiui tvarkyti įstatymas“, kuris suteikė finansų ministrui teisę įsakymais tvarkyti prekių eksportą ir importą, gamybą ir produkcijos paskirstymą, pardavimo sąlygas ir kainas.¹⁰² Remdamasis šiuo įstatymu, 1939 metų spalio mėnesį finansų ministras išleido verslo įmonių įsakymą dėl priverstinio kapitalistų sujungimo į sindikatus.¹⁰³ 1939 metų pabaigoje įsakymais buvo sudarytos kietojo kuro pirklių, statybinių medžiagų importininkų, skystojo kuro ir tepalų pirklių, prekybinių malūnų, spirito varyklų, alaus daryklų, tekstilės importininkų, metalų pramonės ir importininkų, popieriaus ir kartono pramonės įmonių, odos pramonės įmonių sąjungos, kurios apėmė visas atitinkamos šakos kapitalistines įmones.¹⁰⁴

1940 metais buvo sukurtas dar vienas ekonomikos reguliavimo institutas — Ūkio taryba. Į jos sudėtį įėjo stambiausieji buržuazinės Lietuvos kapitalistai, bankininkai ir aukštieji fašistinės vyriausybės valdininkai. Taryba savo veiklos išvystyti nespėjo. Tačiau iš buržuazinės spaudos komentarų apie Ūkio tarybos uždavinius aiškėja, kad vienas iš svarbiausių jos tikslų pramonės srityje buvo apsaugoti pramonę nuo „sumenkėjimo ir perinvesticijų“, kitaip sakant, apsaugoti monopolinę atitinkamų buržuazijos grupių padėtį ir užtikrinti jai didžiulius pelnus.

* * *

Taigi kai kurių buržuazinės Lietuvos ekonominio vystymosi bruožų apžvalga rodo, kaip fašistinės diktatūros metais joje atsirado ir vystėsi valstybinis-monopolistinis kapitalizmas.

Valstybinio-monopolistinio kapitalizmo ypatumą buržuazinėje Lietuvoje sudaro tai, kad jis atsirado ir vystėsi ekonomiškai atsilikusioje šalyje, kurios svarbiausioji ekonomikos šaka buvo žemės ūkis. Todėl fašistinė vyriausybė, gindama stambiojo kapitalo interesus, ypatingai rėmė ir plėtojė žemės ūkio produktų perdirbimo ir eksporto monopolijas, kurios sudarė svarbiausią stambiosios nacionalinės buržuazijos ir fašistinio režimo atramą.

Valstybinis-monopolistinis kapitalizmas Lietuvoje turėjo tikslą sustiprinti 1918—1919 metų proletarinės revoliucijos išjudintus kapitalistinės santvarkos pamatus. Tokiomis valstybinėmis priemonėmis, kaip atskirų pramonės šakų kūrimas ir palaikymas valstybinio kapitalo lėšomis, korporatyvinės sistemos įgyvendinimas, valstybinis ekonomikos reguliavimas ir kt., lietuviškoji buržuazija mėgino sustabdyti kapitalistinės santvarkos puvimo procesą, prailginti savo viešpatavimo dienas. Tačiau šios priemonės didino

¹⁰¹ LTSR CVA, f. 58, ap. 9, b. 1, l. 394.

¹⁰² „Vyriausybės žinios“, Nr. 661, 1939.

¹⁰³ „Vyriausybės žinios“, Nr. 668, 1939.

¹⁰⁴ „Vyriausybės žinios“, Nr. 669, 678, 1939.

liaudies masių išnaudojimą bei nuskurdimą ir, užuot padėjusios sustiprinti kapitalistinę santvarką, pasidarė veiksnium, kuris paaštrino klasinius prieštaravimus ir klasių kovą, pagreitino socialistinės revoliucijos kilimą Lietuvoje.

Vilniaus Valstybinis
V. Kapsuko vardo universitetas
Politinės ekonomijos katedra

Redakcinei kolegijai
įteikta
1962 m. vasario 28 d.

К ВОПРОСУ О ГОСУДАРСТВЕННО-МОНОПОЛИСТИЧЕСКОМ КАПИТАЛИЗМЕ В ЛИТВЕ

В ПАУЛЮКОНИС

Резюме

Основой возникновения государственно-монополистического капитализма в Литве, как и в других капиталистических странах, был высокий уровень монополизации производства, господство монополистической буржуазии в экономике и политике страны, усиление внутренних противоречий капитализма.

Монополистические объединения в промышленности буржуазной Литвы начали создаваться еще в период временной стабилизации капитализма, но решающую роль приобрели только в годы мирового экономического кризиса. На основе сращивания банковского и промышленного капитала в Литве в 30-ых годах образовался финансовый капитал и стала выделяться финансовая олигархия, которая теснейшим образом была связана с аппаратом фашистского государства, обогащалась и усиливала свою власть при помощи государственно-монополистических мероприятий, проводимых фашистским правительством.

Государственно-монополистический капитализм в буржуазной Литве оформился в четвертом десятилетии XX века. Важнейшим фактором его возникновения было крайнее обострение противоречий капитализма в Литве в период мирового экономического кризиса 1929—1933 гг. Основными формами развития государственно-монополистического капитализма в Литве были: большой удельный вес государственно-монопольной собственности в хозяйстве страны, поддержка монополий за счет средств государственной казны, государственное регулирование и контроль экономики.

В начале 1939 года в руках фашистского государства Литвы находилось 67,5% банковского акционерного капитала и 22,4% акционерного капитала промышленных, торговых и других обществ. Государственный капитал занимал доминирующее положение в важнейших банках страны (Литовский банк, Земельный банк), а также в главных экспортных монополиях (акц. общество «Майстас», монополистические кооперативные центры «Пненоцентрас», «Лиетукис»), которые монополизировали закупку, переработку и экспорт продукции главных отраслей сельского хозяйства в буржуазной Литве. Государственные капиталовложения размещались в деревообрабатывающей, сахарной и других отраслях промышленности. Государственная собственность служила орудием укрепления позиций и обогащения крупной литовской буржуазии.

Важной стороной государственно-монополистического капитализма была фашистская корпоративная система. Созданные фашистским правительством институты корпоративной системы — Палата промышленности, торговли и ремесла, Палата сельского хозяйства — стали рычагами государственного вмешательства в экономику, орудием укрепления власти крупного капитала. При помощи Палаты труда фашистское правительство пыталось регулировать отношения между трудом и капиталом, подчинить рабочий класс Литвы интересам монополистической буржуазии.

В годы мирового экономического кризиса фашистское правительство осуществило ряд мер по государственному регулированию экономики. Важнейшие из них: создание государственно-монополистического рынка сельскохозяйственных продуктов, субсидирование экспорта и государственное регулирование цен на ряд промышленных товаров. Только три основных экспортных монополии — «Майстас», «Пиеноцентрас», «Лиетуикис» — в виде государственных субсидий в 1929—1939 гг. получили 171,2 млн. литов. Государственные субсидии в период экономического кризиса также получали импортеры удобрений, синдикат деревообрабатывающих предприятий и др.

Государственное регулирование цен некоторых промышленных товаров имело цель несколько сузить «ножницы цен» и тем самым разрядить общественную атмосферу, уменьшить недовольство и возмущение народных масс политикой фашистского правительства и усиливающимся гнетом монополистического капитала.

С помощью государственно-монополистического капитализма литовская буржуазия пыталась задержать процесс внутреннего загнивания капитализма, продлить дни своего господства. Все государственно-монополистические мероприятия были направлены на усиление эксплуатации народных масс. Поэтому вместо укрепления буржуазного строя они стали фактором, который обострил внутренние противоречия капитализма и классовую борьбу, подготовил предпосылки и ускорил наступление социалистической революции в Литве.
